

- 21) Použití tohoto výrazu by se zdálo svědčit úplné novostavbě na novém místě, pokud by ovšem pisatelé nechápali případné využití staršího základu staré hranice jako dílo téhož svého záduší.
- 22) SM P 128/11, 1, 10. Jak se záduší posléze se svými dluhy vyrovnalo, nevíme.
- 23) K. Navrátil, o. c. v pozn. 1. Tlumočil nejspíš verbálně sdělený názor B. Gruebera, který v letech 1845–70 působil jako profesor architektury a dějin umění na pražské polytechnice a pro své spisy Charakteristik der Baudenkmale Böhmens, Vídeň 1856 a Die Kunst des Mittelalters in Böhmen, I–IV, Vídeň 1871–1879 prohlédl většinu pražských památek včetně těch, která neshledal pozoruhodnými pro tiskovou zmínku. Zabýval se i zkoumáním kamenických značek.
- 24) Petřská zvonice je jednou ze čtyř samostatných zvoníc na Novém Městě. Nese pamětní desku s textem: „Cives Paraeciae D. Petri in Porzicz impensis tam publicis quam privatis gratiae posteritati exstrui fecerunt A° 1598“ (SÚA, Nová manipulace, sign. P 1/11/P2/2, lit.G). Tím je však doložen jen rok dokončení a vysoký náklad, vynaložený farní osadou, obojí shodné s vývojem u sv. Jindřicha. Shoda mohla však jít ještě dál. Podle knihy testamentů č. 2094, o. c. v pozn. 4, lit.E 14 odkázala roku 1470 Markéta vdova 10 kop „na opravu zvonice a na zvon k sv. Petru na Poříčí“. Odkaz je bohužel osamocený z celkem osmi na vybavení kostela a šesti dalších nevinkulovaných v tomtéž rukopisu. Dokládá však existenci zvonice již v 15. stol., a připouští tak možnost výstavby rovněž ve dvou časově vzdálených etapách. Ke kostelu sv. Vojtěcha, jehož zvonice je pamětní deskou datovaná do roku 1539, je v rukopisu jen 6 neutrálních odkazů.
- 25) Průvodní dopis J. Mockera k projektu z 26. 10. 1874 (AMP, spisovna magistrátu hl. m. Prahy, sign. C 2/10 1881–90); J. Mocker, Zvonice u chrámu sv. Jindřicha v Praze, in: Zprávy Spolku architektů a inženýrů v království Českém, XV, 1880, s. 37. Poznatky o renesančním vzhledu a původu věže shrnul J. Herain, o. c. v pozn. 10.
- 26) Liber memorabilium I, o. c. v pozn. 16, s. 21, 91; K. Navrátil, o. c. v pozn. 1, s. 107.
- 27) Liber memorabilium I, s. 248, 256, 259.
- 28) Plán vrcholu věže, bez data, podepsal „Watzlaw Flüker, mistr tesarský“, bez měřítka, půdorys a řez krovu, pohled zvonového patra a střechy z Jindřišské ulice; tamtéž, za s. 55.
- 29) Návrh stav. Václava Nademlejnského, 1801, 10 videní. sáhů, pohled a řez; návrh kamerálního staveb. ředitele abbé Grubera, 1801, 8 videní. sáhů, půdorys, pohled a řez; návrh stav. Fr. Pavička podle Gruberovy předlohy, 1818, 4 videní. sáhů, půdorys, pohled a řez; návrh stav. J. Kranera, 1818, 10 videní. sáhů, 2 půdorysy, pohled starého a nového stavu; SÚA, Sbírka map a plánů, sign. A XVII 6/5, 6, 7, 8, 4, 1, 2.
- 30) Spisy o Mockerově dostavbě jsou uloženy v Archivu hl. m. Prahy ve fondu Spisovna pražského magistrátu, sign. C 2/10, per. 1881–90 „Sv. Jindřich. Zvonice“. Děkuji dr. Svatošové za ochotnou a pohotovou přípravu tohoto studijního materiálu.
- 31) „...die untersetzte Sockelschicht sehr schadhaft ist und durch Feuchtigkeit stark gelitten hat. Das profilierte Sockelgesimse ist blos angeplantet, was von einer späteren Restauration herührt, und ebenfalls in vielen Theilen schadhaft sowie auch das sämtliche Cordongesimse“, AMP, tamtéž. Pokud byla profilace římsy renesanční, mohlo by zjištění o jejím dodatečném připlentování a snad i celého soklu svědčit o využití kamenné podezdívky původní zvonové hranice pro dostavbu věže.
- 32) J. Mocker, o. c. v pozn. 25.

GLOCKENTURM BEI DER KIRCHE DES HL. HEINRICH IN DER PRAGER NEUSTADT IM LICHT DER ARCHIVQUELLEN

Im Falle des St.-Heinrichsturms, eines der freistehenden Glockentürme der Prager Neustadt, kam es zum Widerspruch in seiner Datierung. Nach der geschätzten Ansicht des Prager Geschichtsschreibers W. W. Tomek soll der Turm im Zeitabschnitt 1472–1476 erbaut worden sein, um neue schwere Glocken zu tragen, für die der bisherige Glockenturm der Kirche als zu subtiler nicht reichen sollte. Schon einige der Zeitgenossen von Tomek nahmen seine späteren, zur Renaissance zeigenden Zeichen ins Auge. Neugefundene Archivadokumente belegen die Tatsache, dass im 15. Jh. nur ein vermutlich untermauertes Glockengerüst errichtet worden war. Erst gegen Ende des 16. Jahrhunderts erbaute man, nicht sicher ob mit Ausnutzung des älteren oder über einem neuen Fundament, den Steinturm in voller Höhe mit einem Pyramidendach. Nach den preußischen Belagerungsschaden wurde er mit einem neuen, aber schwachen Dachwerk versehen, das aber ein Sturmwind im J. 1801 zerbrach. Erst 1879 erhielt der Turm eine monumen-

tale Haube nach dem Entwurf von Josef Mocker in Gestalt eines 35 m hohen Meißeldaches mit Dachreiter. Dabei wurden alle ursprünglichen Steinmetzdetalls vom Renaissancecharakter wegen Verwitterung durch gotisierende ersetzt.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: M. Peterle und J. Kozel, „Praga Bohemie Metropolis Accuratissime Expressa 1562“, Holzschnitt, Ausschnitt (übernommen aus: Stověžatá Praha [Das hunderttürmige Prag], S. 35).

Abb. 2: J. Willenberg, Prospekt von Prag, gegen 1601, Holzschnitt, Ausschnitt (übernommen aus: Stověžatá Praha, S. 37).

Abb. 3: F. van den Bossche und J. Wechter, Sadeler-Prospekt von Prag, 1606, Kupferstich, Ausschnitt (übernommen aus: Stověžatá Praha, S. 39).

Abb. 4: F. Zelinka, Ansicht des Glockenturms in der Aufnahme des Kirch- und Pfarrhofes zu St. Heinrich um 1780 (Orig. im Staatlichen Zentralarchiv Prag, Sammlung der Karten und Pläne, übernommen aus: Stověžatá Praha, S. 69).

Abb. 5: J. Mocker, Entwurf für die Erneuerung des Turmes zu St. Heinrich, Schnitt, 1876 (Orig. im Archiv der Prager Burg, Sammlung der Karten und Pläne, übernommen aus: Stověžatá Praha, S. 75).

Abb. 6: Der Glockenturm zu St. Heinrich nach dem Umbau von J. Mocker, nach 1880 (Foto J. Eckert, übernommen aus: Stověžatá Praha, S. 80).

(Übersetzung J. Noll)

ZÁMEK JIRNY

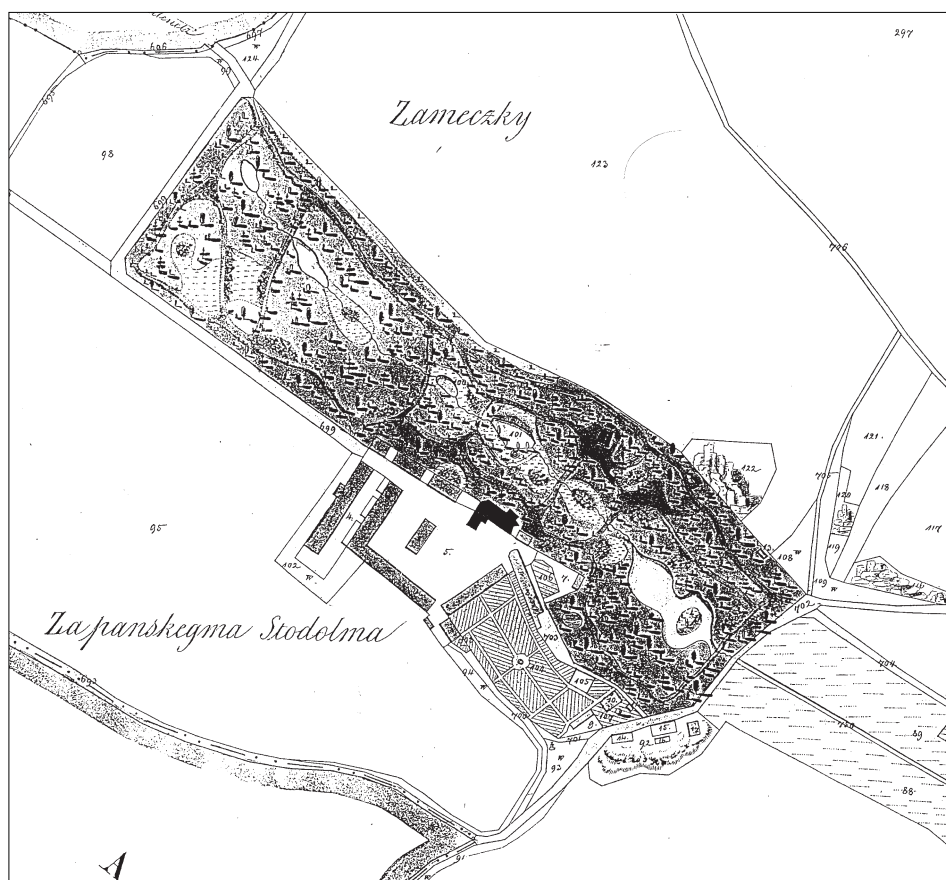
JAN PEŠTA

Zámek v Jirnech (okres Praha-východ) nepatří mezi památky zcela neznámé. Zasloužené pozornosti se těší zejména jedinečný soubor nástěnných maleb, které jsou dílem malíře Josefa Navrátila. Architektonická podoba zámku ovšem byla novodobou literaturou až na výjimky spíše přehlížena, přestože se na její poslední slohové etapě podílel vynikající architekt českého historismu – Ignác Vojtěch Ullmann. Ještě méně pozornosti se dostalo starším etapám stavebního vývoje zámku, považovaného dosud za relativně mladou stavbu, bez většího historického významu. Nedávno dokončený stavebněhistorický průzkum¹⁾ přispěl k podrobné interpretaci dosud blíže nezkoumaného stavebního vývoje zámku (podařilo se spolehlivě identifikovat 5–6 základních vývojových etap). Největším překvapením byl nález komplexně zachovaného středověkého feudálního sídla – tvrze či hrádku, až dosud zcela nepovšimnutého.²⁾ Nové nálezy středověkého sídla spolu s Ullmannovou reprezentativní romantickou přestavbou a Navrátilovými malbami v interiérech činí z jirenského zámku jednu z nejvýznamnějších památek svého druhu ve východním okolí Prahy i v celém středočeském regionu. Podrobnou interpretací zejména středověké stavební etapy jirenského zámku se snažíme splatit dluh, který vůči této pozoruhodné a zatím zcela nedoceněné stavbě máme.

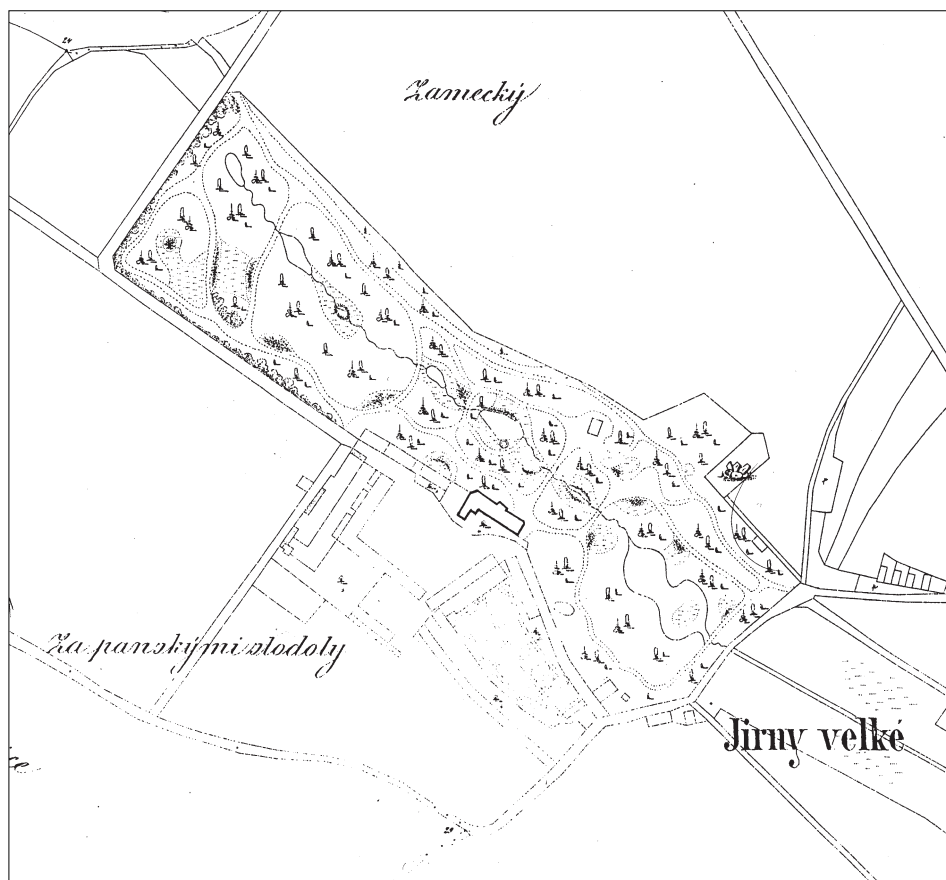
Jirny leží v ploché zemědělské krajině východně od Prahy. Staveništěm zámku (původně hrádku) se stala plochá terasa na okraji mělkého zářezu Jirnského potoka, západně od dnešní vsi Jirny. Na jihozápadní straně k zámku přiléhá rozlehlý areál vrchnostenského dvora. Dispozice zámku je velmi komplikovaná. Vlastní zámecká budova má nepravidelný dvoukřídlý půdorys se zaobleným jihovýchodním koncem a schodišťovým rizalitem v místě styku obou křídel. Z vnějšího obvodu stavby vystupují přístavky různého stáří. K jihovýchodnímu konci zámecké budovy je přes spojovací krček připojena samostatná přístavba knihovny se salou terennou v přízemí. Zámek směrem do parku i k příjezdové komunikaci obklopují romantické terasy. Vnější, relativně nenápadná podoba zámku je výsledkem historizující neorenesanční přestavby. Svým řešením se odlišuje od vytříbené monumentální architektury přístavby knihovny s neorománským a neogotickým tvaroslovím.

STŘEDOVĚKÉ SÍDLO

Až do třicetileté války se v písemných pramenech rozlišují dvě vesnice: Jirny (též Velké Jirny, Staré Jirny, Horní Jirny apod.) a Malé Jirny (též Dolní Jirny, Jiřenec, Jirneč apod.).³⁾ Rozlišit historii obou lokalit (jejichž označení navíc kolísalo a bylo v minulosti často omylem zaměňováno) je poměrně obtížné. Další lokalitou téhož jména jsou Nové Jirny, které ovšem vznikly až roku 1800 na půdě někdejšího panského lesa.⁴⁾ Za nejstarší, i když poněkud nejistou zmínku o existenci vesnice a snad i feudálního sídla můžeme považovat predikát Eyvana z Jíren, doloženého k roku 1350.⁵⁾ Další písemné doklady o vsi pochází ze druhé poloviny 14. století. V registrech papežských desátků brandýsského děkanátu z let 1352–1399 se objevuje vesnice Jirna („Jurna“) s farním kostelem. Jiřenec čili Malé Jirny („Gyrzenecz“) je poprvé do-

Obr. 1: Jirny (okres Praha – východ), situace zámku, zámeckého parku a hospodářského dvora na mapě státního katastru z roku 1841 (Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, sign. 2924).

Obr. 2: Jirny, situace zámku, zámeckého parku a hospodářského dvora na katastrální mapě z roku 1873 (Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, sign. 2924).

Obr. 3: Jirny, zámek, celkový pohled na zámeckou budovu od jihu. Nástavba věže je novodobá z období druhé světové války (všechny fotografie autor, 2003).

Obr. 4: Jirny, zámek, přístavba knihovny se salou terénem a romantickými terasami v popředí.

ložen roku 1397, o rok mladší je podoba jména Jirneč – „Gyrnecz“ (1398).⁶⁾ Protože obě lokality se v pramenech objevují většinou společně, přešla jména „Jiren“ (či „Jirna“) a „Jiřenec“ do podoby dnešního plurálu „Jirny“ a obě vesnice se pak rozlišovaly jen jako „Velké“ a „Malé“, případně „Horní“ a „Dolní“.⁷⁾

Na začátku druhé poloviny 14. století (1367) byly Jirny rozděleny mezi Jakše Balcara (též Bolka), příslušníka pražského patricijského rodu Velflovičů, a Peška z Klučova, příslušníka pražského patricijského rodu Olbramoviců.⁸⁾ Již tehdy zde byl kostel, neboť oba majitelé sem podávali nového faráře.⁹⁾ Roku 1389 se jako majitel Jiren uvádí Mikuláš z Klučova, potomek či příbuzný výše uvedeného Peška.¹⁰⁾ Roku 1392 se připomíná Anna z Jiren, podruhé provdaná

za Zdeňka Beškovce z Beškovic.¹¹⁾ K roku 1398 je doložen Mareš z Jiren,¹²⁾ roku 1397 jistá Kačka, manželka Štětíka z Jiřence,¹³⁾ což je zároveň první doklad o existenci predikátu „z Jiřence“, a tedy nepřímo i první bezpečný doklad existence zdejšího feudálního sídla.

Zdeněk Beškovec z Beškovic, příslušník českého vladyckého rodu z Mělnicka, zemřel roku 1398. Jirny získal jeho syn Zdeněk Beškovec (roku 1408 podával zdejšího faráře).¹⁴⁾ Zároveň se s predikátem „z Jiren“ uvádí i jeho bratr Oldřich Beškovec.¹⁵⁾ Zdeněk zemřel roku 1411, Jirny pak od krále získali (patrně jako královskou odúmrť) roku 1412 Janek ze Smilkova (v letech 1417–19 nejvyšší lovčí) a Olbram ze Škvorce (v letech 1396–1402 pražský arcibiskup).¹⁶⁾ Oba drželi Jirny patrně do roku 1419. Vzhledem k výše uvedeným historickým údajům je pravděpodobné, že dosud přetrvávalo majetkové rozdělení Jiren na dva díly.

Další informace o Jirnech jsou poměrně kusé. Roku 1434 zde leželo husitské vojsko. Před polovinou 15. století Jirny nebo jejich díl vlastnil Jan ze Vtelna. Ten zemřel patrně roku 1454 a statek pak získal jako královskou odúmrť Jan Kozel, který se pak psal s predikátem „z Jiren“.¹⁷⁾ Při této příležitosti je uváděna tvrz v Jirnech a kostel v Jiřenci, bezpochyby jde ovšem o kancelářský omyl (roku 1464 se uvádí správně tvrz v Jiřenci a kostel v Jirnech). Objevují se však i teorie, že ve vlastních (tedy Velkých) Jirnech stála tvrz, údajně na-

proti kostelu. Tato tvrz měla být zbořena v 1. polovině 17. století.¹⁸⁾ Pro tuto hypotézu dnes ovšem nejsou k dispozici žádné hodnověrné doklady, a to ani v literatuře, ani v terénu.

Zároveň se jako majitel Jiren (nebo jejich části) uvádí roku 1454 Jiří z Kunštátu. Jisté pohledávky nebo majetek v Jirnech i Jiřenci měl roku Jaroslav Plichta ze Žerotína, který roku 1458 daroval čtyři kopy grošů českých k užítku oltaře sv. Urbana v katedrále sv. Víta v Praze. Po něm držel jirenský statek (resp. jeho díl) jeho příbuzný Mikuláš Hasištejnský z Lobkovic.¹⁹⁾

Jan Kozel zemřel roku 1464 bezdětný. První polovinu statku zdědila vdova Ludmila, druhou pak získal opět jako královskou odúmrť Jiřík ze Stráže (nejvyšší sudí království českého). Ludmila pak roku 1465 i tento díl odkoupila.²⁰⁾ Ro-

ku 1499 se jako majitel statku uvádí Zikmund ze Sebusína a po něm asi do roku 1524 Mikuláš Vančura z Řehnic. Dalším známým majitelem byl Bohuslav Chotek z Vojnína a po něm Otík (Votík) Selmický z Cítova a na Jirnách, který je doložen v titulu lání z roku 1534.²¹⁾ Ten Jirny roku 1542 prodal vnukům Mikuláše Vančury z Řehnic - Mikulášovi, Vaňkovi (Jindřichovi?), Zikmundovi a Václavovi.²²⁾

Jak již bylo výše naznačeno, v organismu dnešní zámecké budovy se dochovalo výjimečně dobře čitelné středověké feudální sídlo, dosud v odborné literatuře zcela neznámé. Existenci tvrže v Jirnech (resp. Jirenci) si ce předpokládá A. Sedláček, ovšem bez bližší specifikace. Starší literatura spíše na základě historických pramenů předpokládala polohu tvrže ve Velkých Jirnech. K tomu jistě přispěla i dnes již neověřitelná zpráva J. V. Práška: „Tvrz Jirny stála kdysi na výšině před farním chrámem, tu kde nyní hřbitov se rozkládá. Roku 1894 při kopání hrobu před průčelím farního chrámu odkryta zeď z velkých kamenů, načež kopáním roku 1908 objeveny byly sklepy a rozsáhlé zbytky základních zdí, spolu pak bylo zjištěno, že nynější chrámová loď zbudována jest na tvrzišti.“²³⁾ Prášek dále popisuje: „Když za třicetileté války zanikly tvrz i dvůr v sousedství farního chrámu, zbudován byl zámek prostý a neveliký na západní straně, opodál vsi, ve kterémž přebývali ke konci XVII st. hrabata Stubičkové...“²⁴⁾ Z toho jasně vyplývá, že Prášek dnešní zámek považoval až za novostavbu z poloviny 17. století, zatímco polohu tvrže předpokládal přímo ve vsi. Patrně odtud se tento předpoklad dostal také do novější literatury a dalších pramenů.

Existenci tvrže ve Velkých Jirnech skutečně nelze vyloučit, zejména vzhledem k majetkovému rozdělení lokality ve středověkém období. Předpoklad, že by kostelní loď (přínejmenším v půdorysu, snad i ve zdivu gotická)²⁵⁾ stála na místě tvrže, jak píše Prášek, je však nereálná. Nicméně feudální sídlo, pokud ve Velkých Jirnech opravdu existovalo, mohlo být situováno opravdu někde na terénní hraně v sousedství kostela.

Starší uměnovědná literatura obecně existenci tvrže či hrádku na místě dnešního zámku zcela pomíjí.²⁶⁾ Také v mo-

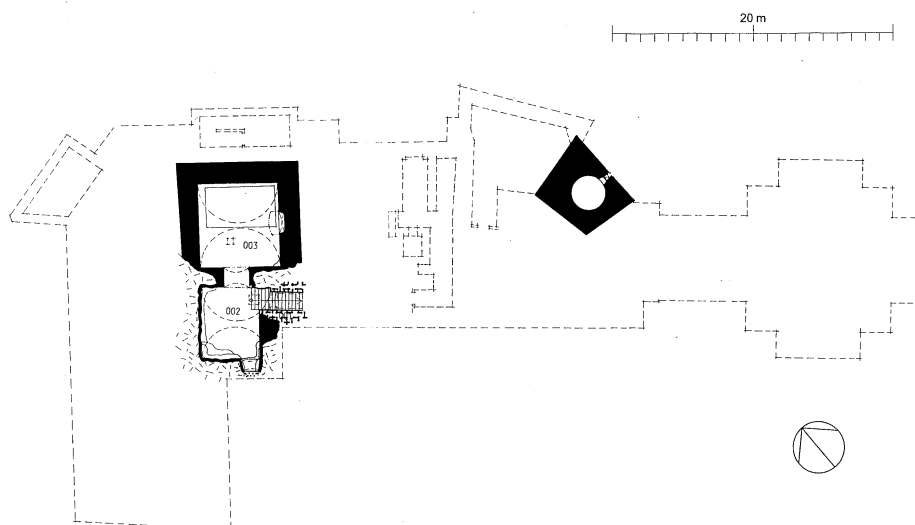

Obr. 5: Jirny, zámek, východní část hlavního křídla. Zcela vlevo spojovací krček mezi zámekem a přístavbou knihovny, uprostřed (mírně ustoupená) bývalá studniční věž a napravo od ní vystupující přístavba barokního rizalitu.

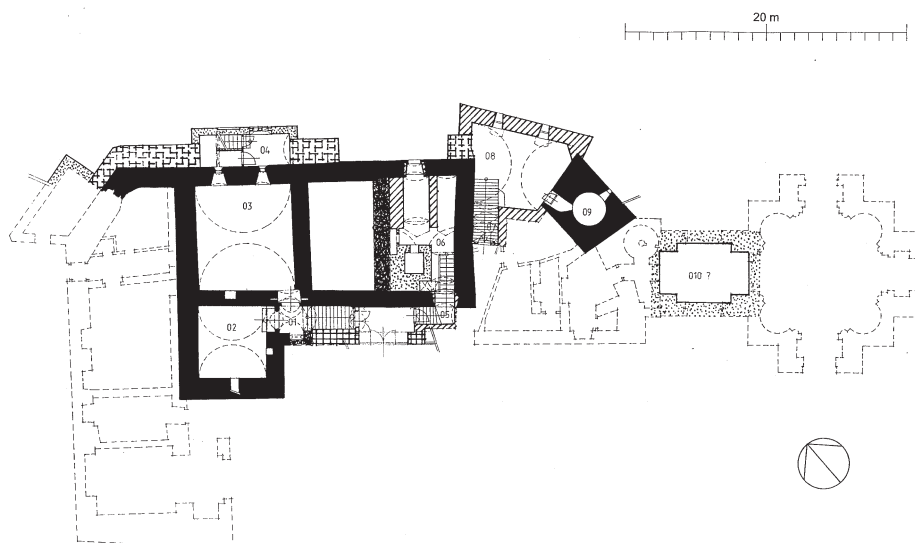

Obr. 6: Jirny, zámek, kolmé křídlo hlavní zámecké budovy od západu, v popředí pilířová brána zámeckého parku.

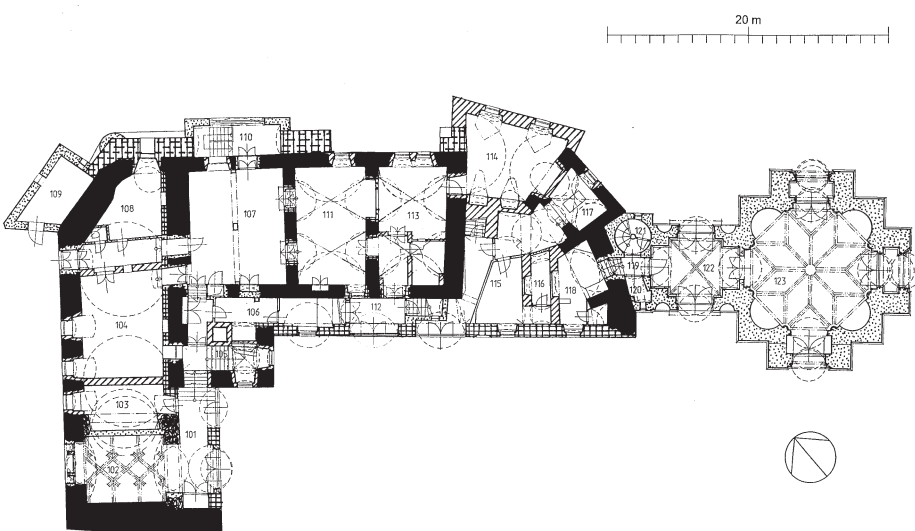
derních encyklopedických pramenech²⁷⁾ jakýkoliv náznak existence starší stavby na místě jirenského zámku chybí. Sedmý díl korpusu Hradu, zámky a tvrže v Čechách, na Moravě a ve Slezsku výslovně existenci tvrže nepopírá, zjevně si však s interpretací stavebního vývoje dnešní stavby neví rady: „Zřejmě teprve v době, kdy stará tvrz v Jirnech přestávala vyhovovat změněnému stylu majitelů, tu mohlo dojít k výstavbě přiměřenější rezidence. Hmotné pozůstatky zachované jen torzovitě v přízemí nového zámku jsou natolik neurčitě, že je někteří autoři považují za renesanční a jiní za barokní.“²⁸⁾

Obr. 7: Jirny, půdorys druhého podzemního podlaží zámku s vyznačením stavebního vývoje (na podkladu zaměření firmy GEA/Janda a spol. Teplice – M. Lank, 2003 – vyhotovil J. Pešta, stav k červenci 2004). Černě – zdivo středověkého hrádku, křížkovane – renesanční, šrafované – barokní, dvojitě šrafy – klasicistní, tečkované – historizující přestavba, novodobé neznačeno. Hypotetické časové zařazení je značeno přetrhávaně, resp. zrnitě. Legenda platí i pro další plány.

Obr. 8: Jirny, půdorys prvního podzemního podlaží zámku s vyznačením stavebního vývoje.

Obr. 9: Jirny, půdorys přízemí zámku s vyznačením stavebního vývoje.

Dispozice hrádku

Staveništěm středověkého sídla, stojícího na typologickém pomezí mezi tvrzí a hrádkem, byla mírně svažité plocha na okraji nevýrazné terasy nad mělkým zářezem Jirenského potoka. Je zřejmé, že stavebník musel v jinak zcela ploché krajině vzít zavedk alespoň touto z obranného hlediska nepříliš výhodnou polohou. Ve středověku se však mohl terénní reliéf zejména na severovýchodní a jihovýchodní straně staveniště hrádku dosti lišit od dnešního stavu. Na severovýchodní straně jsou poměrně mocné recentní navážky teras (původně zde mohly být nevysoké pískovcové skalky). Na jihovýchodní straně mohl terén vybíhat do podoby jakési nevýrazné ostrožny. Dnešní reliéf je zde zcela pozměněn přístavbou knihovny, teras a úpravou příjezdové komunikace od vesnice.

Hrádek jednoduché dispozice měl půdorys oválu s rovně seříznutým vrcholem. Orientace delší osy areálu přibližně sledovala hranu údolní terasy ve směru severozápad-jihovýchod. Na relativně nejlépe chráněné (severovýchodní) straně nad zářezem potoka byla situována hlavní obytná palácová budova. Na vnější nároží paláce navazovala hradební zeď, na jihovýchodní straně plynule zaoblená (sledující okraj terénní hrany), na severozápadní straně přímá. Zde byl patrně situován vstup do areálu. K vnější straně hradební zdi v jihovýchodní části areálu přiléhala studniční věž.

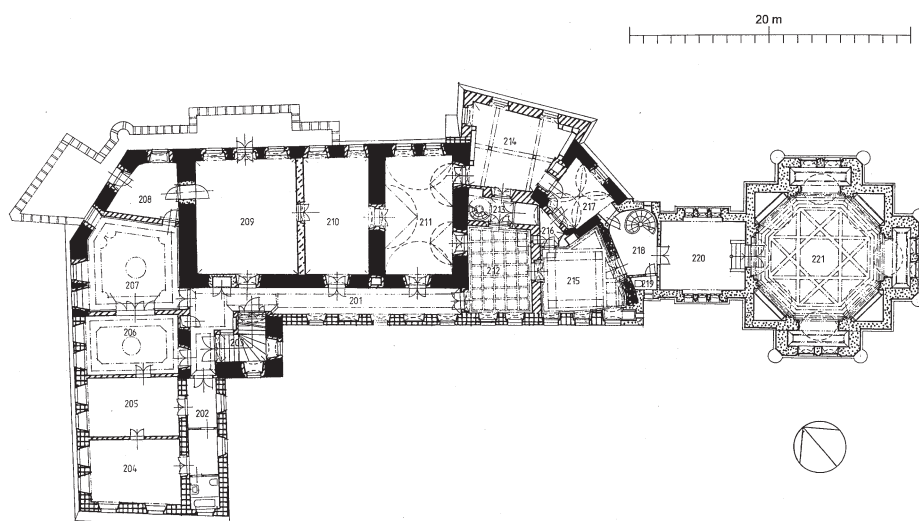
Situace na jihozápadní straně areálu zcela zanikla během pozdějších úprav. Nelze ovšem vyloučit, že hmotné pozůstatky starší zástavby nebo fortifikace se mohly dochovat pod předzahrádkou, která je oproti okolnímu terénu mírně vyvýšena. Dnešní taras se zbytky plotu by mohl přibližně kopírovat průběh zaniklé fortifikace. Vzhledem k navazujícímu plochému terénu na jihozápadní a severozápadní straně je velmi pravděpodobné, že vnější ohrazení hrádku bylo doplněno nějakou formou zemní

fortifikace (např. příkopem a valem). Součástí feudálního sídla samozřejmě mohly být i další objekty hospodářského a provozního charakteru. Jejich existenci můžeme reálně předpokládat kdekoli v prostoru dnešního hospodářského dvora. Existenci zemních opevnění, stejně jako případnou existenci zástavby či průběh hradební zdi na jihozápadní straně areálu a v prostoru dnešního hospodářského dvora by mohl v budoucnosti doložit jedině archeologický průzkum.

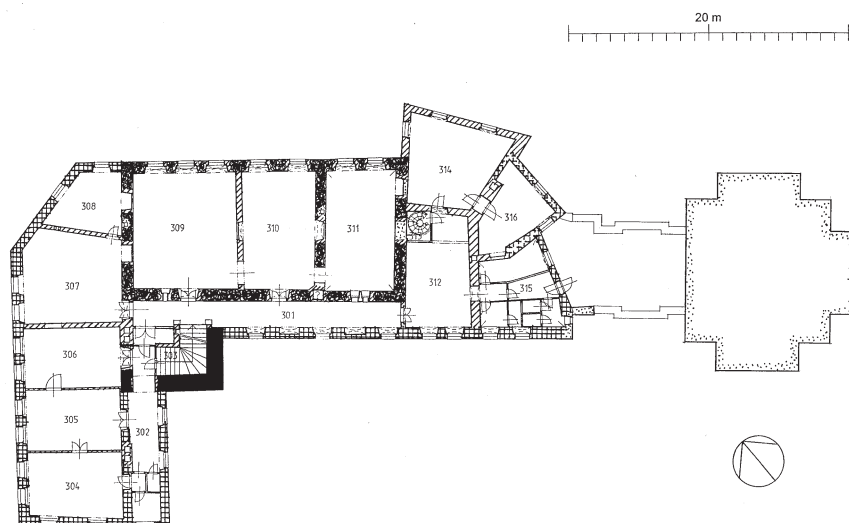
Palác

Nejvýstavnější stavbou hrádku byla velká obytná budova (palác) na nejlépe chráněné severovýchodní straně staveniště. Palác byl založen ve svahu – terén na jihozápadní straně (směrem do nádvoří) dosahoval již ve středověku přibližně úroveň současného přízemí, zatímco na straně severovýchodní (po svahu) vystupoval patrně až na úroveň dnešního prvního suterénu. Palác měl trojdílnou dispozici o rozměrech cca 21 × 10 m, rozšířenou při západním nároží na nádvorní straně o přibližně čtvercovou, snad věžovitou přístavbu (dnešní schodiště). K severnímu a východnímu nároží paláce se připojovala obvodová hradba.

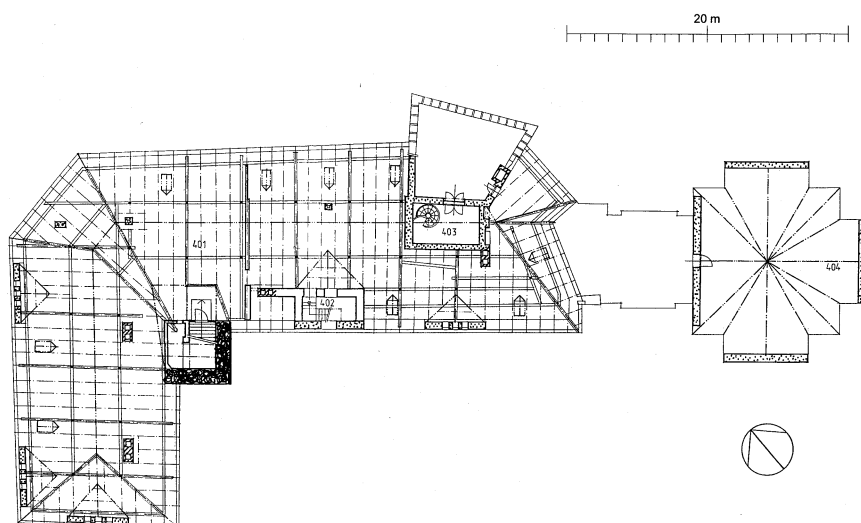
Krajní severozápadní díl dispozice paláce byl spolu s věžovitým přístavkem podsklepen dvěma úrovněmi sklepů. Do sklepů v prvním (horním) podlaží vedou ze vstupní šije dva in situ dochované pískovcové půlkruhové portálky s okoseným ostěním. Zajímavé je, že větší sklep (č. 03) byl uzavíratelný zevnitř – v portálkové nise se dochovala pochva závory. Dalšími prokazatelně gotickými architektonickými články jsou dvě čtvercová okénka v severovýchodní stěně sklepa č. 03 a větrací okénko v jihozápadní stěně věžového rizalitu (č. 02). Všechny tři otvory jsou dosud opatřeny pískovcovým, na všech stranách široce okoseným ostěním. Vrchní sklepy byly vybaveny policovými nikami. Sklepy jsou zaklenuty kamennými valenými klenbami.

Obr. 10: Jirny, půdorys prvního patra zámku s vyznačením stavebního vývoje.

Obr. 11: Jirny, půdorys druhého patra zámku s vyznačením stavebního vývoje.

Obr. 12: Jirny, půdorys půdy a krovů zámku s vyznačením stavebního vývoje.

Spodní podlaží sklepů je částečně zasekáno do pískovcového skalního podloží. Do předního sklepa se vstupuje schodišťovou šjíí, navazující přímo na schodiště do prvního suterénu a ústící do předního sklepa (č. 002) nepravidelným, druhotně upraveným průrazem. Nejhlubší zadní sklep (č. 003) je s předním sklepem spojen segmentově zaklenutým průchodem v dělicí stěně. Tento sklep je při severovýchodní obvodové stěně vybaven jímkou v podlaze. Z toho lze usuzovat, že mohl sloužit jako lednice – tedy ke skladování potravin. Rovněž spodní podlaží sklepů je zaklenuto kamennými valenými klenbami.

Zda byly sklepy zaklenuté již od počátku, se nepodařilo bezpečně prokázat. Určité pochybnosti vzbuzuje zejména „ostré“ nasazení klenby v obou podlažích sklepů věžového rizalitu. Nelogické je též odsunutí vstupního niky do sklepa č. 03 až za roh. Rovněž původní řešení vstupu do sklepů není zcela jasné. Dnešní šíje je patrně až pozdějšího (snad renesančního) původu, jak nasvědčují anomálie v jejím zaklenutí při dolní podestě. Pokračování schodišťové šíje do druhého suterénu, ústící dosti nepravidelným průrazem v klenbě, se rovněž zdá jako druhotné. Tomu nasvědčuje i poněkud nelogické, dispozičně problematické navázání schodů do spodního sklepa přímo pod vstupními portály sklepa horního.

Střední díl palácové budovy byl nepodsklepený. Další, samostatně přístupný sklep (č. 06), je však situován pod krajním jihovýchodním dílem paláce. Stáří tohoto sklepa ovšem zůstává nezodpovězenou otázkou. V průběhu druhé poloviny 19. století byl téměř celý jeho prostor zaplněn vestavbou kotle ústředního teplovzdušného vytápění. Dnešní nejstarší část klenby (resp. její zbytek) patří bezpochyby až k barokní stavební etapě, podle pětibokých výsečí snad až z 18. století. Líc jihovýchodní obvodové stěny paláce je na úrovni sklepa značně nepravidelný, což by mohlo ukazovat na druhotné zahlubování suterénu pod úroveň někdejších základů. Na druhou stranu nelze vyloučit, že i tento díl mohl být již ve středověku podsklepen. V tom případě by musel být přístupný šjíí přibližně v místě dnešního schodiště. Existence dvou komunikačně oddělených, nezávisle přístupných sklepů, je doložena i z některých dalších středověkých palácových staveb – z blízkého okolí Prahy např. z tvrze v Třebotově (okres Praha - západ).

Rovněž v organismu nadzemní části dnešního zámku je velmi dobře patrná dispozice středověké palácové budovy, přestože zde již nenacházíme žádné architektonické články. Nápadná je zejména tloušťka zdí věžového rizalitu (dnešního schodiště), a to v celé jeho výšce až do druhého patra budovy, a dále pak zřetelně vystupující jižní nároží paláce. Zdivo středověké palácové budovy je s největší pravděpodobností zachováno nejméně do výšky dnešního prvního patra, snad s výjimkou slabší vnitřní dělicí stěny). Nelze dokonce vyloučit, že dosahuje až do úrovně dnešního druhého patra (které má ovšem již výrazně tenčí obvodové stěny.

Obr. 13: Jirny, jihozápadní (dvorní) průčelí zámku (zaměření firmy GEA/Janda a spol. Teplice – M. Lank, 2003).

Komunikační schéma paláce není vzhledem k pozdějším stavebním úpravám zcela jasné. Střední díl dispozice byl v souladu s běžnými dispozičními zákonitostmi středověkých obytných staveb vyhrazen pro vstupní prostor (síň). Přístup do prvního a případně i druhého patra (pokud existovalo) paláce tedy musela obstarávat buď vnější pavlač, nebo nějaké jednoduché vnitřní schodiště v síni, odstraněné při jejím pozdějším zaklenutí.

Studniční věž

Dalším objektem prokazatelně středověkého původu je studniční věž, vystupující přibližně polovinou svého objemu z oblé hradební zdi na východní straně staveniště. Od mírně zvýšené úrovně podlahy přízemí je věž vně i zevnitř hranolová. Spodní část, z vnějšku rovněž hranolová, obsahuje uvnitř studnu kruhového průřezu, částečně zasekanou do pískovcového skalního podloží. Naměřená hloubka studny je cca 11,5 m oproti podlaze přízemí studničního věže. Zajímavostí je existence dvou šterbinovitých okének, původně ústících na vnější (východní) straně věže. Okénka mají in situ dochované pískovcové ostění, které opět stavbu bezpečně datuje do středověké etapy. Spodní okénko je dnes pod úrovní terénu (resp. pod úrovní navážek teras z období romantické přestavby zámku). Nejasný zůstává smysl těchto okének, které mohly být z hlediska hygienické ochrany životně důležitého vodního zdroje zjevným handicapem. Snad měly zajišťovat odvětrání prostoru jinak zakryté studny.

Výšku nadzemních konstrukcí studniční věže je dnes obtížné určit. Její středověké zdivo vzhledem k existenci připojeného pasu hradebního ochozu (viz dále) bezpečně dosahuje výšky přízemí a s největší pravděpodobností i prvního patra (i když zde je obvodová stěna výrazně subtilnější). Naproti tomu do úrovně dnešního druhého patra zdivo věže již s největší pravděpodobností nevystupuje. Zdá se, že studniční věž byla na úrovni přízemí a snad i patra na vnitřní straně směrem do nádvoří otevřená.

Hradební zdi a brána

V organismu dnešního zámku se dochovaly také pozůstatky středověkých hradebních zdí. Patří k nim zejména nepravidelně se lomící masivní zeď v jihovýchodní části dnešní budovy, přiléhající ke studniční věži. Na vnitřní straně

Obr. 14: Jirny, severovýchodní (zahradní) průčelí zámku (zaměření firmy GEA/Janda a spol. Teplice – M. Laník, 2003).

jsou k této zdi připojeny kolmé pilířky, spojené širokými půlkruhovými pasy. Celkem se dochovaly dva celé pasy (z toho jeden při dvorním průčelí studniční věže) a část (přibližně jedna třetina) dalšího pasu, tupě ukončeného v jihozápadní obvodové stěně. Není zcela jasné, zda jsou uvedené pilířky a pasy současné s obvodovou hradbou, nebo zda byly připojeny až druhotně (což se zdá pravděpodobnější). Bezpochyby jsou ovšem rovněž středověkého původu, neboť renesanční přístavba dvorního traktu paláce jeden z pasů přerušila. Původní účel těchto pasů bezpochyby souvisel se systémem fortifikace. Pasy nesly buď hradební ochoz (krytý či otevřený), nebo spojovací komunikaci mezi palácem, studniční věží a případnými dalšími objekty.

Za středověkou můžeme s velkou dávkou pravděpodobnosti považovat také velmi silnou čelní (severozápadní) zeď severozápadního křídla, přinejmenším na úrovni přízemí. Tato zeď je v severním nároží budovy půdorysně zalomena. Středověká může být i navazující jihozápadní obvodová stěna kolmého křídla, zesílená na vnější straně mohutným skarpem a dosahující tloušťky přes 2 m. Poloha dnešní kaple na konci křídla (č. 102), otevřená na severozápadní straně trojicí okének v širokém oblouku a na jihovýchodní straně dvěma oblouky arkád, sugestivně navozuje představu vstupní brány. Ta mohla mít buď podobu prostého otvoru v hradební zdi, nebo i charakter věžového stavení.

INTERPRETACE STAVEBNÍ PODOBY A DATOVÁNÍ STŘEDOVĚKÉHO HRÁDKU

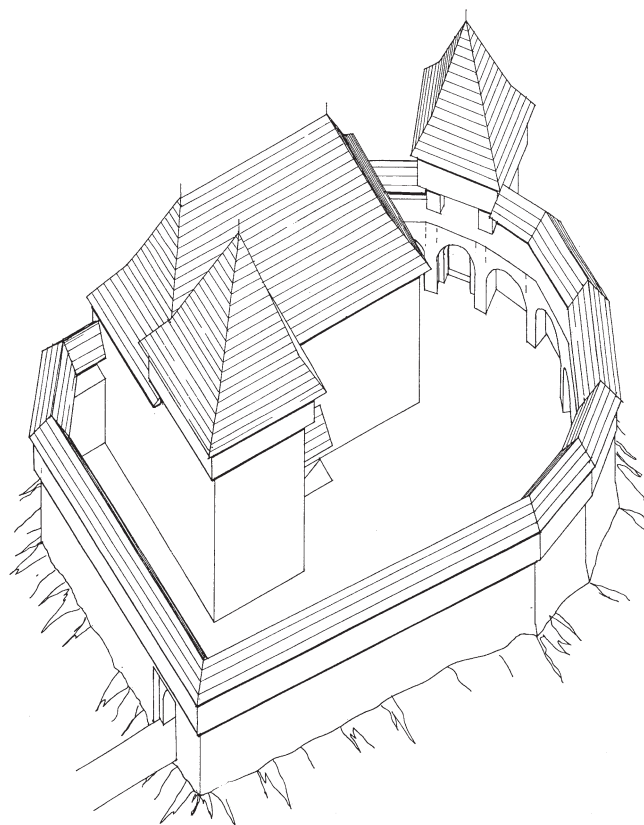
Pokusme se nyní o rámcové datování a interpretaci stavby středověkého feudálního sídla. Dobu výstavby bohužel z písemných pramenů neznáme. V organismu dnešní stavby se sice dochovaly dva kusy dřeva, patřící bezesporu k nejstarší středověké stavební etapě (borová fošna v nadpraží jednoho z portálků ve sklepě a police v zazděné nise ve sklepě), tyto prvky se ale vzhledem k míře jejich poškození nepodařilo dendrochronologicky datovat.²⁹⁾ Při datování tedy zůstáváme odkázáni výhradně na dispoziční rozbor stavby a na in situ dochované kamenické články.

Půlkruhové portálky ve sklepě, stejně jako pravoúhlá větrací okénka s široce okoseným ostěním, jsou bezesporu stylově gotické prvky. Tím jsou ovšem jejich datovací schop-

nosti vyčerpány. Půlkruhové portálky se ve světském prostředí, zahrnujícím kromě feudálních sídel také městské domy, hojněji vyskytují od 14. století, zejména pak v 15. a 16. století.³⁰⁾ Bohužel výběhy okosu, podle nichž bychom mohli portálky lépe datovat, jsou zničené. Vzhledem ke značné šířce okosení ostění portálků i okének je reálná spíše časnější datace.

Určitým vodítkem může být též dispoziční rozbor stavby, stojící na pomyslném rozhraní mezi tvrzí a hrádkem. Dispozičně, rozsahem i typologickou diferenciací jednotlivých objektů se stavba blíží spíše hradu, naproti tomu bezprostřední vazba na hospodářské zázemí (dvůr) i blízkost vesnice svědčí spíše pro tvrz.

Jak již bylo výše uvedeno, středověký hrádek obsahoval trojdílný palác s připojenou věží, přiložený zevnitř k tříčtvrtěoválné hradbě, dále na vnitřní straně otevřenou studniční věž zapojenou do obvodové hradby a snad i vstupní věžovou bránu. Existence případných dalších staveb v místě dnešního nádvoří je nejistá. Srůstání jednotlivých prvků dispozice, zapojených do souvislého obvodu hradby, je charakteristickým rysem hradů i výstavnějších tvrzí druhé poloviny 14. století a první třetiny 15. století. Trend propojování jednotlivých dispozičních součástí do kompaktního

Obr. 15: Jirny, pokus o hmotovou rekonstrukci středověkého hrádku, pohled od západu.

Obr. 16: Jirny, zámek, detail jihozápadního vstupního portálu saly tereny.

celku souvisel zjevně s posilováním obytné funkce hradů a tvrzí a naopak podceňováním jejich obranyschopnosti v politicky relativně klidném období vlády Lucemburků. Hlavní tíha obrany spočívá na mohutné hradební zdi, obvykle bez prvků aktivní obrany. V případě Jiren sice z obvodu hradby vystupovala studniční věž, její význam pro obranyschopnost hrádku byl ovšem limitován polohou na nejlépe chráněném místě dispozice.

Hrady tohoto typu se v kastellologické literatuře³¹⁾ obvykle označují jako „blokové dispozice“. Tendence srůstání jednotlivých součástí dispozice zjevně vrcholí na hradních stavbách doby Václava IV. Také menší venkovská feudální sídla nabývají ve druhé polovině 14. a na počátku 15. století podoby sevřené blokové dispozice – obvykle s jedním hlavním palácem, vloženým do hradby a případně s dalšími stavbami (věž, věžová brána apod.). K typickým příkladům patří například Červený Hrádek

u Sedlčan (okres Příbram),³²⁾ Vrchotovy Janovice (okres Benešov)³³⁾ či Lobkovice (okres Mělník). Obdobný charakter měly patrně i hrádky ve východním okolí Prahy, z nichž některé patřily rovněž pražskému patriciátu (Ctěnice, Květnice, Průhonice a snad i Škovorec).³⁴⁾ Mezi jednodušší bezvěžové tvrze palácového typu patří např. Pluhův Žďár nebo Mrač.³⁵⁾

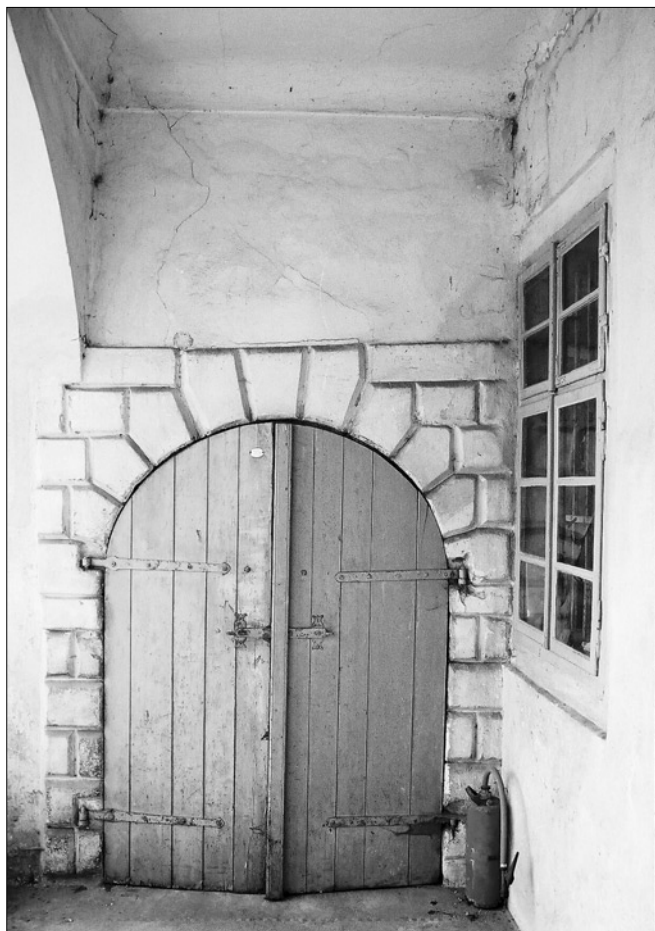
Trojdílný palác tvoří základní obytnou jednotku řady středověkých feudálních staveb – hradů i tvrzí. Trojdílná dispozice obytné budovy (ve skladbě světnice/jizba – síň – komora) je zcela běžným jevem, který se v Čechách (na nejvýznamnějších královských hradech) objevuje již ve 13. století, ve století 14. proniká i do prostředí sídel menších feudálů, městských domů a nakonec i na venkov.³⁶⁾ Trojdílná dispozice kvantitativně zcela převládala a např. v 16. století tvoří drtivou většinu tvrzí a zámeků právě stavby s různě modifikovanou trojdílnou dispozicí.

Polohu předpokládané hlavní obytné místnosti – dřevem vyložené světnice či jizby – v případě jirenského hrádku neznáme. Na její existenci by ovšem mohla ukazovat výrazně subtilnější příčka mezi místnostmi č. 209 a 210 v patře. Zaniklé obytné místnosti s dřevěným obložením (vloženým srubem či deštěním) se často po zániku dřevěné konstrukce projevují právě výrazným zeslabením obvodových stěn (v prostředí tvrzí srovnej např. Dohalice,³⁷⁾ Čachrov, Budkov, Malotice,³⁸⁾ Třebotov³⁹⁾ a další).

Trojdílný palác jirenského hrádku je zajímavý rovněž svým propojením s masivní hranolovou věží v nároží. Spojení palácových staveb s věží ovšem není ve druhé polovině 14. a v 15. století ničím neobvyklé. Oddělenou věž měl např. hrádek ve Vrchotových Janovicích,⁴⁰⁾ tvrz ve Vyšehovicích (okres Praha - východ),⁴¹⁾ Třebotově, hrádek v Průhonicích,⁴²⁾ nebo tvrz v Maloticích na Kolínsku.⁴³⁾ Trojdílný palác srostlý s věží (v níž je ovšem brána) měla tvrz v Měcholupech (okres Klatovy).⁴⁴⁾ Velmi podobná je však zejména palácová budova s připojenou věží tvrze (nyní zámku) ve Vinařicích (okres Mladá Boleslav).⁴⁵⁾ Na Starých Hradech u Libáně (okres Jičín) byla věž připojena k prostřednímu dílu obytného trojdílného paláce.⁴⁶⁾

Obr.17: Jirny, zámek, bývalá kaple (č. 102) vzniklá snad na místě zrušeného průjezdu, pohled k východu.

Obr. 18: Jirny, zámek, renesanční vstupní portálek v arkádové chodbě v přízemí (č. 112), ústící na schodišťovou špi do skleptů.)

Obr. 19: Jirny, zámek, nástupní aparát sklepů v prvním suterénu. Nahoře dvojice gotických okosených portálků do sklepních místností č. 02 a 03, dole pokračování schodišťové špi do druhého podzemního podlaží.

Z hlediska dispozičního je však výjimečná existence samostatné studniční věže, v prostředí menších feudálních sídel poměrně vzácné. Nedávný průzkum potvrdil existenci studniční věže na tvrzi v Malešově (okres Kutná Hora),⁴⁷⁾ obdobná věžička nejasného účelu je i na výše zmíněném Červeném Hrádku u Sedlčan.⁴⁸⁾

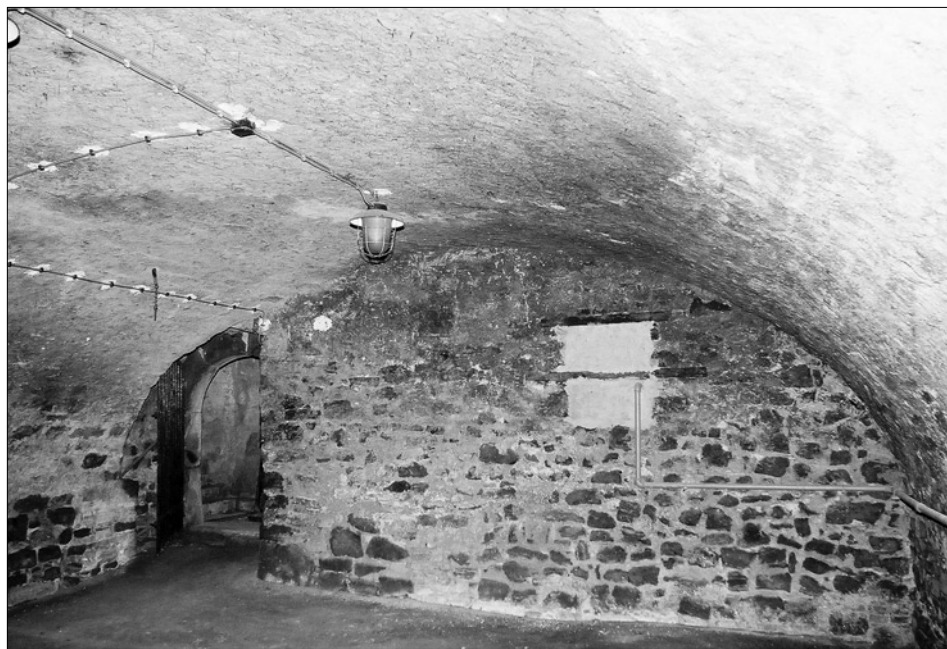
Z typologického a konstrukčního hlediska je nesporně zajímavé také řešení obvodové hradby s ochozem, vynášeným klenutými pasy. Tento velmi progresivní typ hradebního ochozu je znám z pozdně gotického opevnění Pražského hradu v úseku mezi Bílou věží a Daliborkou,⁴⁹⁾ nebo z čelní hradby jádra hradu Švihova (okres Klatovy).⁵⁰⁾ Běžnější je tento typ hradeb v zahraničí, zejména v oblasti severní a severovýchodní Evropy (např. městské opevnění v Rize v Lotyšsku, Tallinnu v Estonsku ze 14. století, s otevřeným ochozem).⁵¹⁾ Vzhledem k zániku jihozápadní poloviny hradební zdi jirenského hrádku ale není zřejmé, zda byl hradební ochoz vynášený pasy systémovým fortifikačním prvkem, nebo jen náhodným řešením, vyvolaným konkrétními potřebami.

Nejtěžším úkolem zůstává ovšem přesné datování výstavby jirenského hrádku. Na základě uvedeného dispozičního i tvaroslovného rozboru se jako nejpravděpodobnější zdá období poslední čtvrtiny 14., nebo první čtvrtiny 15. století. Toto politicky klidné období prosperity bylo ve znamení značného posílení majetku zámožného pražského patriciátu, který si v okolí města stavěl rezidenční předměstská

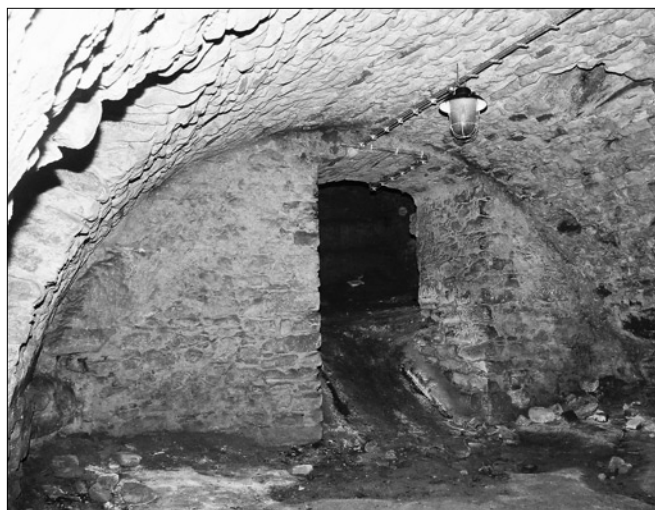
sídla (Ctěnice, Květnice, Průhonice, snad i Škvorec a další). Mezi ně mohly patřit i Jirny, majetkově rozdělené mezi zámožné pražské patricijské rody Velflovců a Olbramoviců. Dochované architektonické články (portálky a okénka) a dispozice stavby jsou s touto hypotézou v souladu. Není ovšem zcela vyloučeno, že hrádek mohl vzniknout až v pohusitském období. Historické informace jsou bohužel natolik kusé, že nedokážeme ani určit, komu která část rozděleného statku patřila. I ve druhé polovině 15. a v 16. století se ovšem setkáváme s majiteli, kteří by byli stavbu hrádku schopni financovat. Je zřejmé, že středověký hrádek mohl po dobu své existence prodělat několik stavebních úprav, které nejsme na základě současných znalostí schopni vzájemně odlišit. Relativně mladý může být především popsany podklenutý hradební ochoz, který je v Čechách zatím doložen až z pohusitského období. S ním by čistě hypoteticky mohla souviset i stavba nebo úprava studniční věže.

RENEŠANČNÍ A RANĚ BAROKNÍ PŘESTAVBA

Roku 1543 (podle A. Sedláčka 1544) Mikuláš, Vaněk, Zikmund a Václav, vnuci Mikuláše Vančury z Řehnic prodali „Girny tvrz, duvor p.(anský) s p.(oplužím), w Girnach malých y velikých vesnice celé a dvory km.(etcím) s pl.(užínami)“⁴⁵²⁾ Pavlovi Severynovi z Kapí Hory, měšťanu Starého Města pražského.⁵³⁾ Součástí statku tedy byla blíže nespecifikovaná tvrť Jirny s poplužním dvorem s poplužím, v Hor-

Obr. 20: Jirny, zámek, jihozápadní stěna sklepní místnosti č. 03. Zcela vlevo vstupní nika s gotickým portálem, vpravo zazděná polnicová nika.

Obr. 21: Jirny, zámek, místnost č. 003 ve druhém (spodním) podlaží sklepi.

Obr. 22: Jirny, studna v bývalé studniční věži.

ních Jirnech dvůr kmetců s platy, v Dolních Jirnech vesnice a dvory kmetců s platy, dědinami, loukami, lesy, potoky, rybníky, robotami, s krčmou, pustým mlýništěm pod Jirny, pustou vinicí a kostelním podacím právem v Dolních Jirnech.⁵⁴⁾ Po Pavlovi Severynovi zdědil roku 1554 statek jeho syn Václav, který ovšem nebyl plnoletý a do svých vlastnických práv se uvázel asi roku 1567.⁵⁵⁾

Roku 1593 (podle J. V. Práška 1586) „Václav Severyn z Kapíj hory a na Gírnach – v dluhu postoupil jest děd.(ictví) svého tvrže Giren dv.(ůr) p.(oplužní) s p.(oplužím) a w horních Gírnach dvoru km.(etcího) pustýho – vsi celé doleyssich Giren – ... – s pod.(acím) kost.(elním) w doleyssich Gírnach...“⁴⁵⁶⁾ Tomáši Hado- vi z Proseče, úředníku podko-

mořího při deskách zemských, který ovšem statek nechal zapsat na svého syna Jana.⁵⁷⁾ Ke statku patřila tvrz Jirny, dvůr poplužní s poplužím, v Horních Jirnech pustý kmetcím dvorem s platem, vesnice Zeleneč s dvory kmetcím s platy a dalším příslušenstvím, s dědinami, loukami, háji, potoky, rybníky, robotami, nově vystavěným mlýnem a s pustou vinicí, s křovinami, kovárnou a s kostelním podacím právem v Dolních Jirnech.⁵⁸⁾

Jan z Proseče zemřel roku 1616.⁵⁹⁾ Již roku 1611 statek Jirny odkázal svému synovi Tomášovi (který se po Jirnech psal již roku 1615 – jako Tomáš z Proseče a na Jirnech)⁶⁰⁾ a dcerám Anně Marii provdané Skalské z Dubu, Ludmile provdané Kořenské z Terešova a Prudencii.⁶¹⁾ Tomáš Had z Proseče byl za účast na stavovském odboji roku 1623 odsouzen k manství. Krátce nato (patrně 1624) však zemřel, statku se ujaly jeho výše jmenované sestry. Ty však kvůli svému vyznání roku 1625 odešly do exilu.⁶²⁾ Jirenský statek byl zabaven a připojen ke komornímu panství Brandýs nad Labem. Vzápětí byly Jirny zastaveny Zikmundovi, hraběti z Volkenštejna (Wolkensteina) a z Rodeku (Rödeneka),⁶³⁾ příslušníku původně tyrolského rodu. Ten převedl roku 1633 svá práva ke statku na Jana Zikmunda hraběte Thuna z Hohensteina, ovšem bez svolení komory. Jirny pak získal do zástavy Ondřej Vilém svobodný pán z Brandýsa. Císař Ferdinand III. pak dal 18. září 1652 Jirny dědičně Janu Jakubovi svobodnému pánu z Brandýsa, který zemřel před rokem 1666.⁶⁴⁾ Již roku 1654 ale byla jako majitelka drobného statku, k němuž kromě Jiren patřila jen blízká vesnice Zeleneč, uvedena Eva Marie hraběnka z Brandýsa.⁶⁵⁾

Jirny (v 17. století již bez rozlišení) byly těžce poškozeny událostmi třicetileté války. Od dědičky Jana Jakuba hraběte z Brandýsa, dcery Anny Krescenie, koupil jirenský statek roku 1663 Jan z Gräfenberka, po něm jej roku 1675 zdědil syn Ondřej z Gräfenberka.⁶⁶⁾ Roku 1677 Jirny vlastnila jeho matka Markéta Anna, která je vzápětí postoupila dcerám Anně, provdané hraběnce Herberštejnové a Rosině

Anně, provdané hraběnce Stubíkové z Königsteinu. Ta získala roku 1679 celý statek, který posléze převedla na manžela Jana Kristiána hraběte Stubíka z Königsteinu, císařského komoří, dvorního radu a komorního radu v Čechách a na syny Jana Václava a Karla Josefa Viléma.⁶⁷⁾ Rozina Anna zemřela roku 1698.⁶⁸⁾

V průběhu 16. a 17. století byl jirenský hrádek přestavěn na renesanční zámček. Stavbu mohla realizovat v 16. století poměrně zámožná měšťanská rodina Severynů z Kapí Hory, nebo na přelomu 16. a 17. století Hadové z Proseče. Další úpravy zde patrně probíhaly na počátku poslední čtvrtiny 17. století. Podle tradice to byli právě Stubíkové, kteří v Jirnech postavili (ve skutečnosti přestavěli) zámek. Přímé písemné doklady pro to ale opět chybí. J. V. Prášek k tomu uvádí: „*Když za třicetileté války zanikly turz i dvůr v sousedství farního chrámu, zbudován byl zámek prostý a neveliký na západní straně, opodál vsi, ve kterémž přebývali ke konci XVII. st. hrabata Stubíkové...*“ (viz výše)⁶⁹⁾

Rozlišit vzájemně jednotlivé stavební etapy renesančního a barokního období je obtížné. V případě renesančních a barokních přestaveb totiž narážíme na naprostý nedostatek přesněji datovatelných prvků. Zdá se, že s výjimkou první fáze měly úpravy v 16. a 17. století spíše kontinuální charakter, případně šlo jen o drobné, těžko datovatelné adaptace.

Do přízemí paláce byly vloženy valené klenby se styčnými trojbokými výsečemi s hřebínky na hranách (dochovaly se v místnostech č. 111 a 113). Patrně současně mohly vzniknout i klenby v přízemí a patře studničního stavení (č. 117 a 217) a snad i asymetrická klenba tzv. ložnice v patře (č. 211) rovněž s trojbokými výsečemi.

Nejvýznamnějším zásahem byla ovšem přístavba úzkého dvorního komunikačního traktu k jihozápadnímu průčelí někdejšího středověkého paláce. Tento trakt byl v přízemí otevřen půlkruhovými oblouky arkád, zatímco v patrech byla uzavřená chodba, prosvětlená okny. Tato skutečnost by mohla přestavbu datovat spíše do pokročilejšího raně barokního období. Součástí nového komunikačního traktu se stala i upravená sklepní šíje, přístupná v přízemí bosovaným půlkruhovým portálem. Tvarosloví portálu je pozdně renesanční či raně barokní – v podstatě mohl vzniknout kdykoliv v průběhu 17. století.

Přístup do prvního a druhého patra budovy obstarávalo schodiště, vložené do starší hranolové věže. Palácová budova byla protažena až k oblouku někdejší hradby na jihovýchodním konci areálu hrádku, kde vznikla nepravidelná, přibližně čtvrtkruhová prostora propojená s interiérem původně samostatně stojící studniční věže. Dispozice v této části ovšem doznala výraznějších změn během následujících stavebních etap.

Bezpochyby současně byla zastavěna také dosud volná ulička mezi čelní hradbou s předpokládanou bránou a severozápadní stěnou gotické palácové budovy s věží. Celý takto vzniklý trakt byl zaklenut půlkruhovou valenou klenbou. V místě předpokládané brány mohl i nadále zůstat průjezd. Také toto nově vzniklé kolmé křídlo bylo na dvorní straně opatřeno komunikačním traktem se dvěma oblouky arkád v přízemí a uzavřenými chodbami v prvním a druhém patře. Je možné, že zároveň byly prováděny i další dílčí adaptace a stavební zásahy – např. statické zajištění vnější severovýchodní strany areálu mohutnými skarpy,

Obr. 23: Jirny, zámek, detail zazděného větracího okénka studny, opatřeného kamenným ostěním.

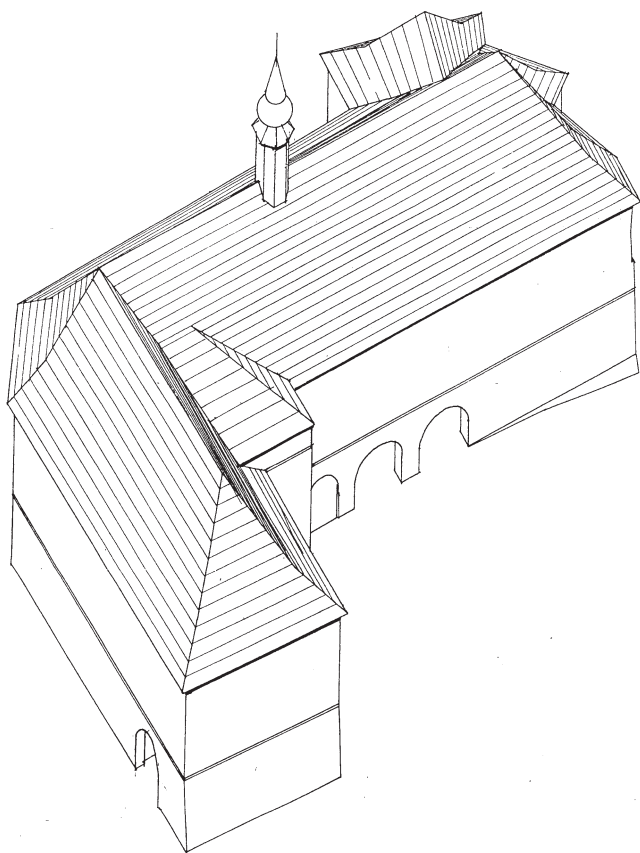
plentami a opěrnými pilíři. Do jaké míry se úpravy dotkly jihozápadní strany areálu někdejšího hrádku, nelze bezpečně určit, neboť veškerá zde zástavba beze zbytku zanikla.

VRCHOLNĚ BAROKNÍ ÚPRAVY

Roku 1707 byl zadlužený jirenský statek vydražen. Novým majitelem se stal klášter dominikánek u sv. Anny na Starém městě pražském, které si zámek upravily na letní rezidenci.⁷⁰⁾ Roku 1714 převorka kláštera dominikánek Febronie Josefa Hýzrllová z Chodů založila gruntovní knihy pro jirenský statek.⁷¹⁾ Statek se však postupně zadlužil, takže Jirny byly od roku 1763 spravovány na účet věřitelů.⁷²⁾

Během 18. století se dispozice zámku ustálila prakticky do současné podoby. Nejvýznamnějším vnějším zásahem byla přístavba rizalitu mezi východním nárožím starého paláce a studniční věží, vystupujícího vně obvodu středověké a renesanční (resp. raně barokní) stavby. Tato přístavba s výrazně subtilnějším zdívem je od obou navazujících staveb (paláce i studniční věže) oddělena po celé výšce od sklepa až po druhé patro spárami, které se dodnes projevují poruchami ve zdivu (praskliny). Místnosti v suterénu (č. 08) a přízemí (č. 114) tohoto rizalitu byly zaklenuty valenými klenbami s charakteristickými pětibokými výsečemi, které stavbu vcelku spolehlivě datují do 18. století.

S přístavbou souvisely i zásahy do dispozice v nepravidelném prostoru mezi starým palácem a obloukem bývalé hradby na jihovýchodním konci zámecké budovy. Sem by-

Obr. 24: Jirny, pokus o hmotovou rekonstrukci zámku po barokní přestavbě, pohled od západu.

la vložena schodišťová šíje do sklepa pod přístavbou. Snahu po alespoň částečném zpravidlení tohoto jen obtížně využitelného prostoru dokládají dvě rovnoběžné příčné stěny s pasy, vynášející dělicí zdi v patrech. V 18. století také získalo svou dnešní podobu schodiště v někdejší věži se středním dutým pilířem (v prvním patře prolomeným okny ve tvaru kobyly hlavy). Nelze vyloučit, že až společně s úpravami v jihovýchodní části budovy došlo také ke zřízení sklepa (č. 06) v krajním jihovýchodním dílu starého paláce. Dochované fragmenty klenby jsou tvarově barokní, s pětibokými výsečemi.

Současně mohly probíhat i další, blíže nespecifikované úpravy v přízemí. Také příčky v celém kolmém křídle v prvním i druhém patře můžeme s určitou dávkou opatrnosti datovat právě do období vrcholně barokní přestavby. Během 18. století s největší pravděpodobností vznikla většina vodorovných konstrukcí v interiérech – stropů s omítanými podhledy a fabiony. Vzhledem k tomu, že konstrukce stropů není nikde přístupná, nelze prozatím tento předpoklad potvrdit či vyvrátit dendrochronologickou analýzou. K obsluze topenišť v jednotlivých místnostech zámku sloužily příkladací portálky na chodbách, nebo v servisních prostorech (č. 213, 216).

Konečně při vrcholně barokní úpravě se do výsledné podoby ustálila také vnější podoba fasád s rozvrhem okenních otvorů. Zámek získal valbové střechy s výraznějším přesahem a námětky. Na hřebeni střechy hlavního křídla byla vztyčena věžička s cibulovou stříškou. Podoba zámku je sice skicovitě, ale bezpochyby věrně zachycena na Navrátilově malbě „Rozsévače“ v tzv. „Ložnici“ č. 211 (viz dále). Z ba-

rokního období se dochovaly také některé řemeslné detaily. Patří k nim zejména druhotně užitě barokní kování na vnitřním okně schodiště v 1. patře a dále kované esovité závěsy na dveřích místnosti č. 214 v prvním patře.

Jirenský zámek představoval po renesančních a barokních úpravách vcelku nenáročné, architektonicky průměrné venkovské feudální sídlo. Dispozice s průběžnými chodbami ve dvorních traktech je tradiční, bez progresivních prvků. Zámek postrádá některé jinak obvyklé prostory – zejména velký sál a reprezentační schodiště (dnešní hlavní schodiště působí vzhledem ke značným rozměrům zámku jako značně poddimenzované). Důvodem pro toto nepříliš praktické řešení byla jistě jednak nutnost respektování starších stavebních konstrukcí a dále pak využití zámku jako sídlo pro odpočinek řádových sester. Okázalé reprezentační prostory jako náročné schodiště nebo hlavní sál tak v podstatě nebyly potřeba.

ÚPRAVY V ZÁVĚRU 18. A V 1. POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Poté co byl roku 1781 během Josefinských reforem klášter zrušen, koupil Jirny ve veřejné dražbě Jan svobodný pán Koc z Dobrušky za 65000 zlatých. V jeho rodině zůstal jirenský statek až do roku 1795. Noví majitelé patrně věnovali pozornost zejména hospodářskému dvoru.⁷³⁾ Na přelomu 80. a 90. let 18. století byla postavena u zámku nová sýpka. V zámecké budově (v místnosti č. 214) se dochovaly dva druhotně použité masivní dubové sloupy s jednoduchou profilací, přenesené sem v období po druhé světové válce. Oba sloupy patrně pocházejí ze sýpky severozápadně od

Obr. 25: Jirny, zámek, sala terrena (č. 123), detail neogotické hlavice příporý.

zámku. Dendrochronologická analýza potvrdila jejich skácení v zimě roku 1789/1790.⁷⁴⁾ Podoba sýpky s mansardovou střechou byla v podstatě ještě pozdně barokní.

Následující vývoj byl ve znamení častého střídání majitelů. Vdova po Janu Kocovi Terezie, rozená hraběnka Goltzová (Golčová), prodala statek roku 1795 Václavovi svobodnému pánu Hennigrovi (Hennigárovi) z Eberka (Seeberka) za 110 000 zlatých, k užitku arcikněžny Anny, abatyše Tereziánského ústavu šlechtičen v Praze. Zanedlouho nato roku 1797 Jirny koupil za 106 000 zlatých Eduard hrabě Wimpfen se svou ženou Viktorií Amálií, rozenou princeznou anhaltsko-bernburskou. Vzápětí nato, již roku 1798, Jirny koupil pražský velkoobchodník Alois Arioli za 220 000 zlatých. Již roku 1803 byl statek opět na prodej, tentokrát jej koupil poručík Josef Brückner a roku 1804 Josef, hrabě Des Fours Walderode za 340 000 zlatých.⁷⁵⁾

Na zadlužený statek ovšem musela být uvalena nucená správa. Konečně roku 1805 koupil Jirny ve veřejné dražbě bohatý podnikatel Jakub Veith za 251 000 zlatých. Jeho nejstarší dcera Klára Veithová přinesla Jirny věnem svému manželovi, pražskému měšťanovi Martinu Wagnerovi. Roku 1849 Jirny zdědila jejich dcera Rosalie Wagnerová z Wallernstädtu.⁷⁶⁾

Za vlády rodiny Veithů a Wagnerů prožily Jirny vrcholné období. Ve službách obou rodin působil v letech 1834–60 vynikající malíř českého romantismu Josef Navrátil, který vyzdobil zámecké interiéry. Zámek prošel v tomto období třemi základními etapami úprav, které mu postupně vtiskly dnešní podobu. První etapa úprav probíhala patrně ještě v klasicistním duchu. Z této doby snad pocházejí některé příčky a další konstrukce v přízemí a další utilitární adaptace.

Do klasicistního období (resp. do doby před velkou romantickou přestavbou) můžeme datovat také první etapu malířské výzdoby.⁷⁷⁾ Jedná se především o výmalbu dvou místností v prvním patře – zejména tzv. „Ložnice“ (č. 211) se stylově ještě rokokovými malbami na klenbě. Výzdoba této místnosti vznikla snad již ve 30. letech, nebo na počátku 40. let 19. století (bezpečně před rokem 1844). Výmalba je žánrově různorodá. Na starší nesymetrické valené klenbě s troj-

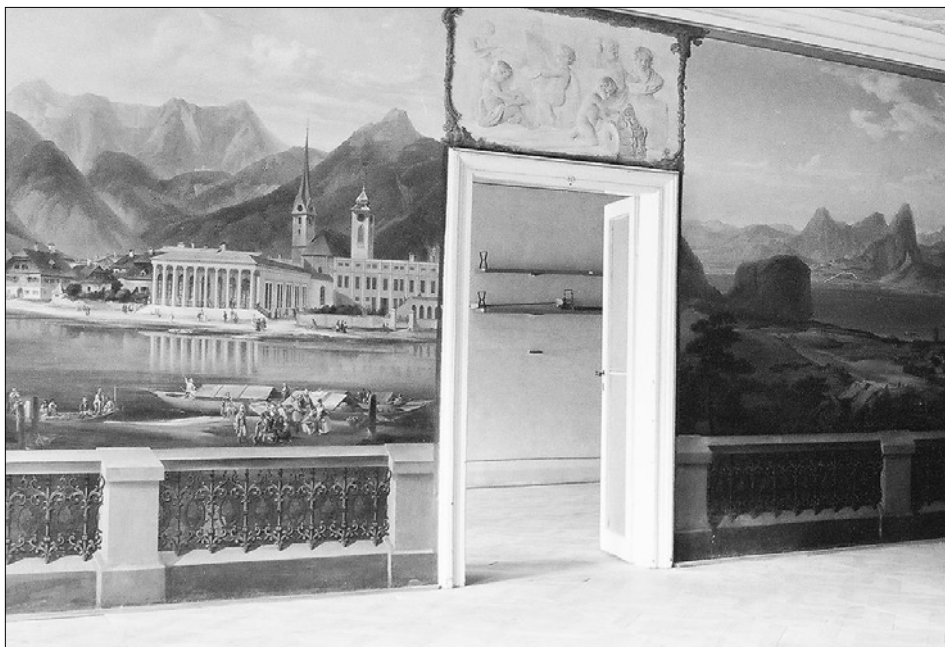

Obr. 26: Jirny, zámek, sala terrena (č. 123), východní strana.

Obr. 27: Jirny, zámek, sala terrena (č. 123), detail klenby s Navrátilovými malbami.

bokými výsečemi jsou dekorativní květinové motivy. Ústředním motivem je Madona s Ježíškem v květinovém loubí, obklopená hrajícími anděly. Na protější stěně jsou figurální alegorie Noci a Jitra. Z hlediska poznání stavebního vývoje zámku je ovšem nejvýznamnější malba tzv. „Rozséváče“ v jižním rohu místnosti. Postava „Rozséváče“ (patrně Martina Wagnera) je doprovázena andělem, zalévajícím setbu. Za oběma postavami je skicovitě zachycena podoba jirenského zámku před romantickou přestavbou. Přes dřívější pochybnosti⁷⁸⁾ je třeba konstatovat, že vyobrazení zámku je zcela realistické (což ovšem při srovnání s ostatními Navrátilovými malbami na zámku neudivuje). Pro vyobrazení zámku byl zvolen úhel pohledu přes údolí potoka od východu. V popředí vidíme nepravidelné hmoty barokní pří-

Obr. 28: Jirny, zámek, tzv. Alpský pokoj (č. 209) s Navrátilovými malbami, jihovýchodní stěna. Zleva lázně Bad Ischl a jezero sv. Wolfganga.

Obr. 29: Jirny, zámek, tzv. Alpský pokoj (č. 209) s Navrátilovými malbami, jihovýchodní a jihozápadní stěna. Zleva jezero sv. Wolfganga a vodopád pod Dachsteinem.

stavby a bývalé studniční věže. V hřebeni střechy byla věžička s cibulovou bání. Napravo od zámku jsou v náznaku patrné budovy hospodářského dvora – snad sýpka, komín v pozadí je údajně bývalý cukrovar.⁷⁹⁾ Právě tato malba nám umožňuje bezpečné datování výmalby „Ložnice“ před rok 1844, kdy byla zahájena romantická přestavba.

Krátce před romantickou přestavbou roku 1841 zámecký areál zachytilo mapování stabilního katastru. Zámek má na mapě dosud nepravidelný půdorys (zejména na jihovýchodní straně), bez pozdější přístavby knihovny. Na zámek navazoval již tehdy přírodně krajinářský park ve shodném rozsahu, jak jej známe dnes. Proti dnešnímu stavu parku byl ovšem podstatně výraznější podíl lučnatých partií, na se-

verní straně údolí byly navíc vinnice. Historik brandýského okresu J. V. Prášek park popisuje takto: „Kolem zámku šíří se velkolepý anglický park o 73 měř. půdy, založený Martinem Wagnerem...“⁸⁰⁾

Hospodářský dvůr má na mapě stabilního katastru již v podstatě dnešní dispozici (s výjimkou křídla kolen na jihozápadní straně). V místě pozdější přístavby knihovny stála menší budova neznámého účelu. Oproti staršímu baroknímu období přibyla zejména pozoruhodná klasicistní stavba ovčína (architektonicky obdobná stavba – stodola s chlévy v přízemí – vznikla na jiném veithovském panství v Liběchově).⁸¹⁾ Mimo areál dvora stál již v dnešním rozsahu pivovar se sladovnou. Za jihovýchodní budovou dvora byla symetricky komponovaná osová zahrada (snad užitková i okrasná). Jihovýchodně odtud za cestou byla cihelna s hliníkem. J. V. Prášek ke dvoru píše: „Buď Jakub Veith, anebo Martin Wagner zbudovali s počátku XVIII (správně XIX!!!) st. vedle zámku, na severní straně, nízké křídlo pro ředitele panství a vrchnostenskou kancelář Proti zámku jest dvůr, nákladně vystavěný Vedle dvora poplužního držela vrchnost v Jirnech ještě pivovar, vinopalnu, mlýn, hospodu a kovárnu, novější dobou i cukrovár. Pivovar byl proti zámku a zrušen byl teprve ku konci XIX st., načež budovy jeho zabrány k účelům hospodářským. Martin Wagner zřídil z bývalého ovčína r. 1836 cukrovár, který byl v letech osmdesátých XIX st. zrušen.“⁸²⁾

PRVNÍ ROMANTICKÁ PŘESTAVBA

V závěru první poloviny 19. století došlo i na přestavbu vlastní zámecké budovy. Stavebníky byla Klára a Martin Wagnerovi. Starší literatura obvykle uvádí dobu přestavby mezi léta 1844–1847.⁸³⁾

Jak prokázal stavebně historický průzkum, zásahy do ustálené dispozice starší zámecké budovy byly minimální. Nově bylo zřízeno spojovací dřevěného vřetenové schodiště z prvního do druhého patra a na střešní terasu ve východní části budovy. Další adaptace se týkaly v podstatě jediné zřízení některých příček a otvorů.

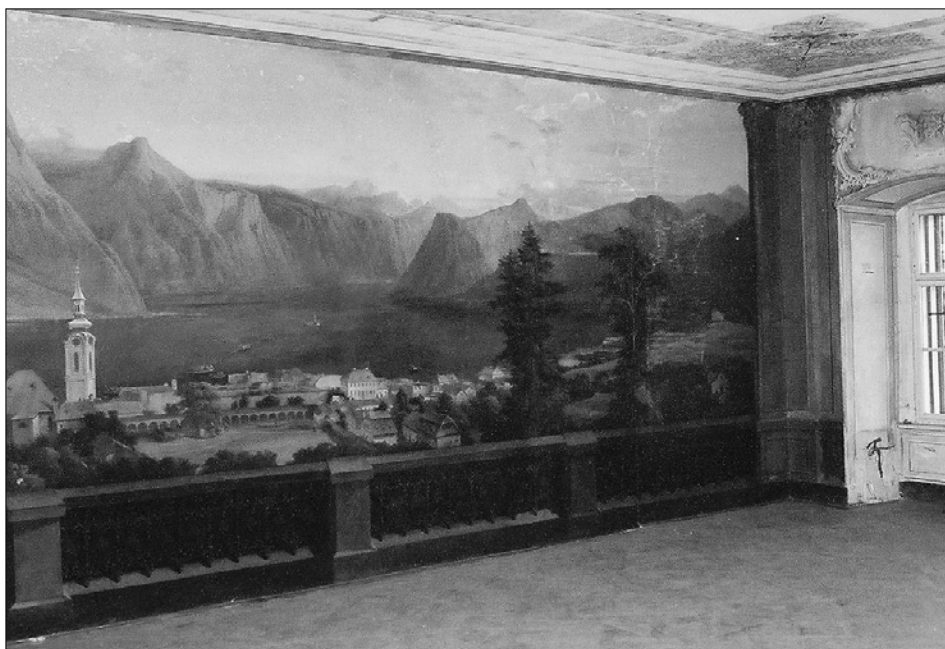
Největším zásahem v interiérech bylo zřízení kaple v místě předpokládaného průjezdu v přízemí na konci kolmého křídla. Místnost, zaklenutá segmentovou valenou klenbou, byla opatřena pseudogotickými žebry, vytvářejícími přetínaný síťový vzorec. Příčná žebra jsou svedena na přípory se sádrovými gotizujícími listovými hlavicemi. V samostatně přístupném barokním sklepě (č. 06) suterénu byla zřízena kotelná centrálního vytápění, které padla z větší části za oběť barokní klenba.

Podstatně více pozornosti se soustředilo na výzdobu interiérů, na níž se opět podílel malíř Josef Navrátil. Bezpochyby nejznámějším Navrátilovým dílem v Jirnech je výzdoba tzv. Alpského pokoje (č. 209). Na třech stěnách jsou zachyceny přesvědčivě realistické scenérie z Alp, zpracované do nejmenších detailů. Námety na výzdobu Alpského pokoje Navrátil čerpal ze studijní cesty, při níž doprovázel rodinu Wagnerových. Stěny doplňuje iluzivní malovaná architektura – zábradlí, pilastry v rozích a rámování okenních a dveřních otvorů. V supraportách nad okny i dveřmi jsou iluzivní reliéfy s motivy puttů. Alpský pokoj tak vytváří dojem otevřené vyhlídkové terasy nebo altánu s výhledem na jednotlivé krajinné scenérie. Plošně největší, dominantní malbou je Gmundenské jezero či Trauensee na severozápadní stěně. Na protější jihovýchodní stěně jsou lázně Bad Ischl (vlevo od dveří) a Jezero sv. Wolfganga (vpravo). Na jihozápadní stěně jsou pak dvě menší malby – nalevo od dveří Vodoпад pod Dachsteinem a vpravo Dachsteinský leduvec.

Zvláštní místo mezi romantickými zámeckými interiéry zaujímá také sousední nevelká nepravidelná rohová místnost – tzv. Rytířský pokoj (č. 208), spojená s Alpským pokojem chodbičkou a tajnými dveřmi. Rytířský pokoj byl vyzdoben poprsími panovníků a historickými výjevy od Josefa Navrátila, malovanými na plechu (nyní nezvěstnými). Dochovaly se však dvojce dveře s dřevěnými sedlovými neogotickými portálky, neogotické táfování parapetů okenních nik s plaménkovými kružbami, iluzivní výmalba imitující dřevěný obklad a okna s kování. Romantická přestavba obohatila zámek také o množství kvalitních řemeslných prvků v interiérech budovy – zejména výplňových dveří s deštěním.

Obr. 30: Jirny, zámek, tzv. Alpský pokoj (č. 209) s Navrátilovými malbami, jihozápadní stěna, Dachsteinský leduvec.

Obr. 31: Jirny, zámek, tzv. Alpský pokoj (č. 209) s Navrátilovými malbami, severozápadní a severovýchodní stěna, vlevo Gmundenské jezero (Trauensee), vpravo okenní stěna s iluzivní výzdobou.

Výrazné byly zásahy v exteriérech, i když ani ty nepoměnily vnější vzhled budovy tolik, jak uvádí starší literatura. Zcela nově byly provedeny fasády na všech průčelích, obohacené o četné módní romantické gotizující prvky (okenní šambrány, zalamované nadokenní římsy, stylizované záklenky, konzoly, arkýře a plošnou bosáž). Nad hlavní římsou byly vztýčeny stupňovité štíty vikýřů. Na zahradní (severovýchodní) straně byla zřízena nová otevřená loggie s terasou, spojená schodištěm s terasami v parteru zámeckého parku.

Starší barokní věžička v hřebeni střechy byla nahrazena věžičkou štíhlejších proporcí, odpovídající romantické podobě zámecké budovy.

Obr. 32: Jirny, zámek, tzv. Ložnice (č. 211) s Navrátilovými malbami, celkový pohled k okenní (severovýchodní) stěně.

Starší literatura se s objektivním hodnocením romantické architektury zámku příliš nezatežuje. Vnější podobu zámku buď paušálně odsuzuje⁸⁴⁾ nebo se jejím hodnocením nezabývá, případně ji zcela opomíjí. Faktem je, že romantická přestavba setřela starší renesanční a barokní vzhled průčelí zámku. Nová romantická podoba navenek nepostrádá vizuální atraktivnost – svým vzezřením se však blíží spíše nějaké soudobé veřejné budově – radnici, úřadu, soudu či škole.

Architekturu budovy je však nutné hodnotit v kontextu dobového výtvarného názoru. Jirenský zámek se řadí k poměrně raným realizacím kompletních historizujících přestaveb, téměř současných s klíčovými díly českého romantismu – Hrádkem u Nechanic a Hlubokou (časově dokonce předchází přestavbu zámku ve Žlebech). Nelze opominout ani řešení interiérů s vysoce kvalitními dobovými řemeslnými prvky (dveře, táflování, obklady stropů a stěn). Zvláštní pozornost pak zasluhuje pochopitelně soubor maleb Josefa Navrátila.

Autorství první romantické přestavby zůstává zahaleno tajemstvím. Zatímco v případě druhé romantické etapy (přístavba knihovny – viz dále) panují v literatuře shody o autorství Ignáce Vojtěcha Ullmanna, doklady o architektonickém řešení první fáze romantické přestavby nemáme. Vzhledem k poměrně jednotnému použitému slohovému aparátu je však možné s určitou dávkou opatrnosti uvažovat rovněž o I. V. Ullmannovi. V tom případě by ovšem muselo jít o velmi rané dílo, snad ještě z doby jeho vídeňských studií. Určitý vliv na celkový vzhled stavby (zejména řešení detailů fasád) ovšem mohli mít také sami stavebníci.

DRUHÁ ROMANTICKÁ PŘESTAVBA

V nevelkém časovém odstupu za romantickou přestavbou vlastní zámecké budovy byla v letech 1851–56 (podle jiných pramenů 1855)⁸⁵⁾ realizována přístavba knihovny se salou terennou a s tzv. Modrým salónekem.⁸⁶⁾ Stavebníkem

byla dcera Martina a Kláry Wagnerových Rosalie, autorem přístavby vynikající architekt českého historismu a neorenesance Ignác Vojtěch Ullmann (1822 až 1897). V porovnání s ostatními Ullmannovými projekty patří knihovna jirenského zámku mezi poměrně raná díla.

Ke známým stavbám I. V. Ullmanna patří zejména Schebkovský palác čp. 936/II (ulice Politických vězňů 7) z let 1870 až 1873 v Praze na Novém Městě, budova bývalé České spořitelny čp. 1009/I na Starém Městě v Praze (Národní třída 3 a 5) z doby po roce 1859,⁸⁷⁾ sousední palác Lažanských čp. 1012/I (Smetanovo nábřeží 2 / Národní třída 1) z let 1861–63,⁸⁸⁾ dům čp. 365/I na Starém Městě (Národní třída 43 / Perlová 10) z let 1865–66⁸⁹⁾ a zejména na budova tzv. Staré techniky čp. 293/II na Novém Městě (Karlovo náměstí 13) z let 1871–75.⁹⁰⁾ Vedle celé řady pražských staveb projektoval po roce 1855 také přestavby venkovských

Obr. 33: Jirny, zámek, tzv. Ložnice (č. 211) s Navrátilovými malbami, detail tzv. „Rozsévače“. V pozadí zámek Jirny s hospodářským dvorem dosud v barokní podobě před romantickou přestavbou a dostavbou, v pohledu od východu (přes údolí se zámeckým parkem).

zámků – Bezděkov, Chyše a snad i Tvoršovice. Původní plánová dokumentace se však dochovala pouze pro zámek Chyše. Projektová dokumentace na zámek Jirny je nezvěstná.

Přístavba knihovny jirenského zámku byla pojata jako výtvárně i dispozičně samostatný objekt. Staveništěm se stala vyvýšená terasa před jihovýchodním průčelím zámku. Na objektu se mísí slohové prvky neorománské, neogotické a neorenesanční ve vzácné harmonii. Celá stavba má vnější půdorys rovnoramenného kříže. Spojení s vlastní zámeckou budovou umožňuje spojovací krček, s předsíní saly tereny v přízemí a předsálím knihovny (tzv. Modrým salónkem) v patře. Kromě toho ještě spojovací krček obsahuje ještě obslužné schodiště, umožňující přístup z patra budovy přes předsín do zahrady či saly tereny.

Sala terrena (č. 123) v přízemí má půdorys osmiboké centrály s nikami, zaklenuté hvězdovou gotizující žebrovou klenbou, svedenou na svazčité přípory se sádrovými listovými hlavicemi. V příčné a podélné ose stavby jsou připojeny ven otevřené předsíně s ústupkovými portály, inspirovanými románskou sakrální architekturou. V portálech předsíně jsou osazeny prosklené dveře s dřevěnými kružbovými motivy.

Klenba saly tereny je pokryta malbami, které zde po roce 1857 realizoval opět Josef Navrátil. V osmi trojbokých výsečích a v osmi kosočtverečných klenebních kápích jsou znázorněny květiny, ovoce, plastiky, fauna i lidské postavy. Na trojbokých klenebních výsečích jsou vymalovány čtyři živly se čtyřmi ročními obdobími, papoušci a iluzivní architektura, na vlastní klenbě pak bohaté kytice květů. Celek doplňují dekorativní prvky a ornamenty, barevně jsou pojednány i architektonické články.

V obdobném gotizujícím pojetí jako vlastní sala terrena je pojata i předsín (č. 122). Centrální čtvercové pole předsíně je zaklenuto opět neogotickou křížovou klenbou se sádrovými listovými hlavicemi, po stranách je doplněné o dvě užší obdélníková valeně zaklenutá pole. Na obou delších stranách je předsín otevřena do zahrady, resp. na terasy prosklenými dveřmi členěnými gotizujícími dřevěnými kruž-

Obr. 34: Jirny, zámek, velký pokoj (č. 207) na styku hlavního a kolmého křídla zámku s dřevěným tářlováním.

Obr. 35: Jirny, zámek, malý rohový pokoj – tzv. Rytířský (č. 208), detail neogotických vstupních dveří a iluzivní výmalby, imitující dřevěný obklad stěn. V nadpraží portálků i na dalších místech byly umístěny Navrátilovy malby na plechu s historickými motivy, dnes nezvěstné.

bami. V souladu s celkovou architekturou je v obou prostorách realizována i dekorativní mramorová podlaha.

V patře přístavby je mistrně uplatněna významová gradace jednotlivých prostor. Příchozí návštěvník prochází nejprve několika salony ve starší části zámecké budovy (č. 212 a 215) s uplatněním jednoduchého dřevěného tářlování stěn a stropu. Následuje nevelká nepravidelná místnost (č. 218) již ve spojovacím krčku, do níž ústí vřetenové schodiště z přízemí (s krásně řezbářsky zpracovaným neogotickým kružbovým zábradlím). Za tímto stísněným prostorem je již předsálí knihovny – Modrý salonek (č. 220), prosvětlený

Obr. 36: Jirny, zámek, malý rohový pokoj – tzv. Rytířský (č. 208), detail novogotického obkladu parapetu okenní niky.

Obr. 37: Jirny, zámek, detail romantických teras před průčelím přístavby knihovny.

z obou stran sdruženými arkýřovitými okny s dřevěnými kružbami. V ose salónku je po několika dřevem vykládaných schodových stupních přístupný bohatě vyřezávaný dřevěný portál s dvoukřídlými dveřmi do vlastní knihovny.

Vznosná centrála knihovny (č. 221) je pomyslným ideovým, kompozičním i estetickým vyvrcholením zámeckých interiérů. Stavba má i zřetelný duchovní rozměr, naplněný její funkcí – jde o jakousi „svatyni vědění“. Její podrobný popis a zhodnocení přesahuje rozsah tohoto příspěvku. Základ půdorysu centrály tvoří oktagon, doplněný na třech stranách menšími obdélníkovými výklenky v jednotlivých ramenech kříže. Rozdíl mezi vnějším čtvercovým a vnitřním osmibokým půdorysem centrály vyrovnávají knihovní skříně, za nimiž jsou utajené trojúhelníkové prostory.

Zvláštní pozornost zasluhuje řezbářská výzdoba knihovny. Do čtyř půlkruhově završených profilovaných portálů jsou vloženy neogotické knihovní skříně, členěné velmi bohatým kružbovým vzorcem, zakončené vimperky. Ve stejném duchu jsou pojaté i vstupní dveře s nádherným portálkem, doplněným kružbovým nástavcem se štíhlými fiálami a dále sdružená okna s centrální rozetou a jednoduchými dřevěnými kružbami.

Absolutním vyvrcholením celého díla je ovšem nádherný kazetový strop knihovny. Jeho nosnou konstrukci tvoří mohutné vazné trámy, na něž je vyvěšen dekorativní podhled, nasazený na profilované obvodové římse. Strop centrálního oktagonu knihovny je členěn profilovanými žebry na jednotlivá pole ve tvaru trojúhelníků, deltoidů a středového osmiúhelníku.

Jednotlivá pole stropu opět ztvárnil Josef Navrátil. Malby zobrazují realistické podobizny významných osobností vědy a kultury německého, italského, anglického a francouzského původu (Schillera, Goetha, Klopstocka, Winckelmannna, Tassa, Galileia, Ariosta, Danta, Rousseaua, Corneilla, Byrona, Shakespeara, Newtona, Miltona, Herdera a Wielanda). Uprostřed je v osmibokém rámu obraz múz. V dekorativním pletencovém pásu po obvodu stropu jsou další drobné postavy múz. Velmi bohatá listová a ornamentální výzdoba s kolčími štítky se objevuje ve cviklech oblouků, členících stěny, na stěnách okenních výklenků i na jednotlivých archi-

tektonických člancích (stropní žebra, přípory, profilace).

Vnějšek přístavby je celkově jednodušší, ovšem monumentální. Přízemí robustní budovy na půdorysu kříže je otevřeno již zmíněnými neorománskými ústupkovými portálky s krásnými prosklenými vstupními dveřmi, patro pak sdruženými okénky se středními rozetami. V nárožích vystupují konzoly pro sochařskou výzdobu, ta zde ovšem nebyla osazena. Přístavba vrcholí nízkými stupňovitými štíty.

Knihovna se salou terrenou patří bezesporu k nejpůsobivějším a nejdůstojnějším prostorům české romantické architektury a tvoří velice promyšlený a harmonický celek. Mistrně zvládnutá architektura knihovny se salou terrenou a spojovacím krčkem s předsálím prozrazuje špičkové kvality svého tvůrce, který zde nebyl vázán žádnou starší stav-

bou. Na rozdíl od historismy poněkud přetížené přestavby staré budovy zámku šlo o zcela nové interiéry, ztvárněné s vynikající, ničím nezátíženou prostorovou invencí. Působivá je zejména prostorová a ideová gradace jednotlivých interiérů ve směru od zámku ke knihovně. Vysoce kvalitní jsou rovněž interiérové řemeslné prvky (okna, dveře, podlaha, strop, táflování a zejména knihovní skříně). Celkové ztvárnění odkazuje k architektuře nejpozdější „plaménkové“ gotiky s renesančními prvky, které vynikají zejména v detailech kazetového stropu. Veškeré prvky architektonické, štukatéřské, dekorativní, řezbářské i malířské výzdoby jsou zde provedeny v dokonalé harmonii a v naprosto vyvážené kvalitě, jakou bychom v prostředí české architektury počátku druhé poloviny 19. století jen obtížně hledali. S jedinečným estetickým výrazem této stavby se pojí skvělé technické řešení – zejména centrální teplovzdušné vytápění (dnes nepřístupná kotelna je umístěna v suterénu pod před síní saly tereny).

Je však zajímavé, že jednotně působící přístavba patrně prodělala během realizace změnu celkového konceptu. Dokladem je vertikální spára, oddělující v celé výšce jihozápadní rizalit a procházející i kamenicky opracovanými prvky. Zda měla tato spára jen konstrukční (dilatační) smysl, nebo zda skutečně došlo ke změně plánu a jihozápadní rizalit byl připojen až v průběhu realizace je obtížné rozhodnout.

Současně s přístavbou knihovny, nebo krátce nato byly provedeny také terénní úpravy a tarasy okolo zámku, s romantickým cimbuřím a mohutnou vyhlídkovou válcovou baštou. Předzahrada zámku byla oplocena železným plotem na zděné podezdívce. V průběhu druhé poloviny 19. století také pokračovaly úpravy zámeckého parku, který měl být obnoven již roku 1844.⁹¹⁾ Kromě parteru před zámkem, na němž byla osazena kašna s prefabrikovanou sochou putta, byl park doplněn řadou drobných staveb. Výsadba parku o rozloze cca 12 ha se skládá převážně z domácích dřevin, rostoucích zde na přirozené lokalitě. Zastoupena je řada krásných dřevin, zejména jasanů. Ze vzácnějších dřevin zde roste moruše a jinan.⁹²⁾

Mezi zahradními stavbami z období romantických úprav vyniká především hluboký sklep zvaný dle místní tradice

Obr. 38: Jirny (okres Praha – západ), zámek, knihovna (č. 221), celkový pohled na vstupní (severozápadní) stěnu.

Obr. 39: Jirny, zámek, knihovna (č. 221), neogotický strop s Navrátilovými malbami.

„Bavorák“, zahloubený do svahu údolí proti zámku. Sklep (původně určený patrně na víno, dříve zrající v severovýchodní části parku) tvoří čtyři mohutné na sebe navazující prostory, přičemž první tři jsou zaklenuté cihelnými valenými klenbami a čtvrtá je celá vysekána v měkké pískovcové skále. Průčelí sklepa je symetrické, se dvěma půlkruhově završenými okny a vstupem uprostřed. V obdobném duchu je ztvárněna i studánka „Jordán“ ve svahu východně od zámku. Jednoduché průčelí s výklenkem je lemované lizénami završenými jehlancovitými čučky. Ve skalnatém výchozí východně od zámku je několik drobných kaveren v pískovcové skalce. Před nimi je představena stěna z nepravidelného hrubého pískovcového zdiva s klenutými oblouky, imitující umělou zříceninu.

Obr. 40: Jirny, zámek, knihovna (č. 221), detail stropu s podobiznami významných osobností vědy a kultury. Zleva Johann Gottfried Herder, John Milton, Isaac Newton, William Shakespeare a George Gordon Byron.

NOVODOBÝ VÝVOJ OBJEKTU

Rodině Wagnerových Jirny patřily až do roku 1890. Tehdy je za 480000 zlatých koupil František Zvěřina, po něm je zdědil roku 1896 JUC. František Zvěřina. Roku 1910 velkostatek Jirny koupili potomci velkostatkáře Jakuba Passra za 2600000 korun.⁹³ Dalšími vlastníky byli podplukovník Zvěřina a pan Straka.⁹⁴

Dílcí úpravy zámecké budovy na konci 19. a v první třetině 20. století se dotkly především interiéurů. Můžeme s nimi spojovat zejména vznik některých dveří, vestavěných skříní a obložení stěn. Výraznějších změn doznaly některé prostory v přízemí (zejména č. 107), kde byla pořízena nová terazzová podlaha.

Podle neověřených informací byl v době druhé světové války zámek obsazen ozbrojenými složkami nacistické branné moci. Roku 1940 zámek vyhořel.⁹⁵ Rozsah požáru ale patrně nebyl příliš velký vzhledem k tomu, že v podstatné části budovy se dosud dochovaly starší dřevěné konstrukce stropů. Po požáru byl nad celou budovou kromě přístavby knihovny vztyčen dnešní krov. Nejvýznamnějším zásahem ovšem byla stavba hlídkové věže opatřené ochozem s cimbuřím.

Posledním soukromým majitelem jirenského zámku před únorem 1948 byl pan Rudolf Zubr, obchodník se dřevem.⁹⁶ V době socialismu pak zámek patřil Československé akademii věd (ČSAV) – Základní knihovně a ústředí vědeckých informací a sloužil jako depozitář. V 50. letech 20. století byly restaurovány nástěnné malby J. Navrátila konzervátorskou školou prof. B. Slánského z pražské Akademie výtvarných umění.⁹⁷

Poslední úpravy z období socialismu se bohužel na celkových památkových hodnotách zámku podepsaly negativně. Stavba byla ochuzena o řadu kvalitních řemeslných prvků (oken, dveří, podlah), které byly nahrazeny typovou stavební produkcí. Chodby v kolmém křídle a některé míst-

nosti byly rozděleny novodobými příčkami. Do místnosti č. 214 v patře byly přeneseny fragmenty trámového stropu z bývalé sýpky. Poslední úpravou bylo položení nové střešní krytiny z betonových tašek. Rovněž hospodářský dvůr prošel v průběhu druhé poloviny 20. století hlubokou devastací. Zaniklo křídlo stodol, další objekty byly poškozeny přestavbami (sýpka, obytná stavení), nebo dlouhodobě zanedbanou údržbou (ovčín). Zanedbána byla i údržba parku, který zcela zarostl náletovou zelení.

V současné době se připravuje celková obnova zámku, který by měl ve shodě se svou tradiční funkcí opět sloužit k rezidenčnímu bydlení. Doufejme, že budoucí vývoj přinese plnou architektonickou rehabilitaci této jedinečné a dosud jen minimálně poznané památky.

Obr. 41: Jirny, zámek, knihovna (č. 221), detail neogotických vstupních dveří.

Obr. 42: Jirny, zámek, knihovna (č. 221), detail neogotické knihovní skříňe.

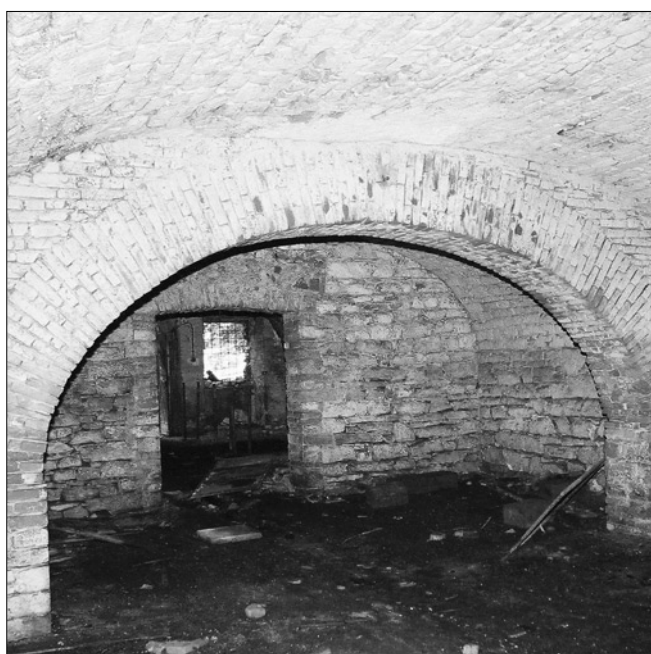

Obr. 43: Jirny, zámek, knihovna (č. 221), detail kování knihovní skříňe.

ZÁVĚR

Stavebně-historický průzkum zámku v Jirnech prokázal vysoké architektonické a památkové hodnoty tohoto neprávem opomíjeného objektu. Zejména nález dobře dochovaného, dosud zcela neznámého středověkého feudálního sídla podstatně rozšířil dosavadní zcela kusé vědomosti o stavebním vývoji zámku. Jeho identifikace navíc rozšiřuje naše fragmentární znalosti o středověkých venkovských sídlech bohatého pražského patriciátu, kterých se v širším okolí Prahy dochovalo několik. Zvláštní pozornost ovšem zasluhuje také přístavba knihovny a saly terreny se skvostnými interiéry, která patří mezi nejpůsobivější architektonická díla českého historismu. Mimořádně hodnotné jsou i malby Josefa Navrátila – výzdoba knihovny, saly terreny, ložnice a zejména tzv. Alpského pokoje, které opět patří mezi vrcholná díla českého umění 19. století.

Právě pozůstatky nově identifikované středověké stavby spolu s pozoruhodnou historizující dostavbou knihovny od I. V. Ullmanna a s interiérovou výzdobou od Josefa Navrátila řadí zámek Jirny mezi nejvýznamnější objekty svého druhu v širším okolí Prahy i v celém středočeském regionu.

Obr. 44: Jirny, sklep „Bavorák“ v zámekém parku.

POZNÁMKY

- 1) J. Pešta, Zámek Jirny. Stavebně historický průzkum, strojopis, archiv NPÚ-ÚOP středních Čech, 2003.
- 2) Na existenci středověkých relikvů v organismu dnešního zámku upozornil až PhDr. et JUDr. Pavel Kroupa z Národního památkového ústavu-územního odborného pracoviště středních Čech, který dal také podnět ke zpracování průzkumu.
- 3) A. Sedláček, Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl XV - Kouřimsko, Vltavsko a jihozápadní Boleslavsko, s. 176. Praha 1927; A. Profous, Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl II., Ch-L, s. 163-164, Praha 1949.
- 4) A. Profous, o. c. v pozn. 3.
- 5) J. V. Prášek, Brandýs nad Labem. Město, panství a okres, díl III, s. 131-145. Brandýs nad Labem 1913.
- 6) A. Profous, o. c. v pozn. 3; F. Holec (ed.), Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VII. Praha a okolí, s. 133-134, Praha 1988.
- 7) A. Profous, cit v pozn. 3.
- 8) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5; A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 9) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 10) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5; A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 11) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5; A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 12) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5.
- 13) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 14) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5; A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 15) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5.
- 16) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 17) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 18) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5, s. 134-135.
- 19) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5.
- 20) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 21) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5; A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 22) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5; A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 23) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5, s. 134-135.
- 24) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5, s. 135.
- 25) A. Podlaha - E. Šittler, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Karlínském, 1901, s. 198. Praha, uvádí, že dnešní loď byla přistavěna roku 1728. Kostel ale musel nějakou loď mít i předtím, a proto je zcela nepravděpodobné, že by na jejím místě mohla stát tvrz.
- 26) A. Podlaha - E. Šittler, o. c. v pozn. 25. V soupise není o zámku ani zmínka.
- 27) J. Anderle - Brych - T. Durdík - Z. Fišera - P. Chotěbor - Z. Procházka - M. Rykl - J. Slavík - L. Svoboda - J. Úlovec, 1998; T. Durdík, o. c. v pozn. 31; F. Kašička, Tvrze středních Čech. Praha 1984; K. Kuča, Atlas památek. Česká republika A-N, Praha 2002, s. 417-419; E. Poche a kol., Umělecké památky Čech I (A - J), Praha 1977.
- 28) F. Holec, o. c. v pozn. 6.
- 29) Odběr vzorků provedl ing. T. Kyncl, Botanický ústav ČSAV.
- 30) K tomu srov. J. Anderle ..., o. c. v pozn. 27, s. XL-XLI.
- 31) Např. T. Durdík, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha 1999, s. 69-70.
- 32) K tomu např. T. Durdík, o. c. v pozn. 31, s. 100-101; F. Kašička, o. c. v pozn. 27, s. 56; M. Rykl, Trojdílné dispozice u tvrzí vrcholného středověku. In: Vesnický dům v 16. a 17. století, s. 189-198. Praha 1982.
- 33) F. Kašička, o. c. v pozn. 27; M. Rykl, o. c. v pozn. 32.
- 34) K tomu T. Durdík, o. c. v pozn. 31.
- 35) K tomu srov. J. Anderle ..., o. c. v pozn. 27, s. XVIII - XIX a další, Praha (kapitola Stavební vývoj českých tvrzí zpracoval L. Svoboda).
- 36) K tomu podrobně viz M. Rykl, o. c. v pozn. 32; L. Svoboda, Příspěvek k vývoji trojdílné dispozice drobného feudálního sídla ve východních Čechách. In: Vesnický dům v 16. a 17. století, s. 199-214, Praha 1992.
- 37) L. Svoboda, Stavebně historický průzkum feudálního sídla v Dohalicích, in: Průzkumy památek VII/2, 2000, s. 91-98.
- 38) P. Chotěbor, Srubové obytné místnosti v prostředí českých tvrzí. In: Castellologica Bohemica I, s. 91-104, Praha 1989.
- 39) K tomu např. J. Pešta, Fara (bývalá tvrz) v Třebotově. In: Průzkumy památek IX/2, 2002, s. 109-128. Praha.
- 40) M. Rykl, o. c. v pozn. 32.
- 41) M. Rykl, o. c. v pozn. 32.
- 42) F. Kašička, o. c. v pozn. 27.
- 43) M. Rykl, o. c. v pozn. 32.
- 44) M. Rykl, o. c. v pozn. 32.
- 45) M. Rykl, o. c. v pozn. 32; F. Kašička, o. c. v pozn. 27.
- 46) D. Menclová, České Hrady II. Praha 1972; L. Svoboda, o. c. v pozn. 36.
- 47) Za upozornění děkuji ing. Michaelu Ryklovi.
- 48) K tomu např. T. Durdík, cit. v pozn. 31, s. 100-101; F. Kašička, o. c. v pozn. 27, s. 56.
- 49) D. Menclová, cit v pozn. 46, s. 384.
- 50) D. Menclová, cit v pozn. 46, s. 399; T. Durdík, cit. v pozn. 31.
- 51) K tomu např. R. Zobel, Walls and towers of Tallinn. Tallinn 1996.
- 52) A. Profous, o. c. v pozn. 3.
- 53) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 54) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5.
- 55) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 56) A. Profous, o. c. v pozn. 3.
- 57) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 58) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5.
- 59) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 60) A. Profous, o. c. v pozn. 3.
- 61) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5; A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 62) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5.
- 63) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5; A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 64) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 65) K. Doskočil, Berní rula 2. Popis Čech roku 1654. Souhrnný index obcí, osad a samot k berní rule, díl I., s. 326. Praha 1953.
- 66) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5; A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 67) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5.
- 68) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3.
- 69) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5, s. 135.
- 70) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5.
- 71) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5.
- 72) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5.
- 73) Hospodářský dvůr ovšem není předmětem této studie. K vývoji a zhodnocení dvora podrobněji viz J. Žizka, Hospodářský dvůr v Jirnech. Inventarizační průzkum a soupis panských hospodářských dvorů. Strojopis 2002 (archív NPÚ-ÚOP středních Čech).
- 74) Dendrochronologické datování provedl ing. T. Kyncl, Botanický ústav ČSAV.
- 75) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5.
- 76) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5.
- 77) Navrátilovým malbám v Jirnech byla v minulosti věnována značná pozornost - srov. E. Einhorn - J. Wagner, Hrady, zámky a tvrze středních Čech, s. 129-130. Praha 1974; J. Landsam, Malby Josefa Navrátila na zámku v Jirnech. In: Naše Polabí, Vlastivědný sborník okresu Brandýského n. Labem, ročník V. - 1927-1928. Brandýs nad Labem 1929; J. Pečírka, Josef Navrátil. Praha 1940; V. V. Štech - B. Slánský - V. Hnízdo, Navrátil - Jirny. Praha 1958.
- 78) F. Holec, o. c. v pozn. 6.
- 79) V. V. Štech - B. Slánský - V. Hnízdo, o. c. v pozn. 77.
- 80) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5, s. 135.
- 81) J. Žizka, o. c. v pozn. 73.
- 82) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5, s. 135.
- 83) F. Holec, o. c. v pozn. 6.
- 84) F. Holec, o. c. v pozn. 6, uvádí: (... Oba manželé ovlivnění diletantským romantismem biedermaieru tu na sklonku života realizovali svou fikci středověku. V l. 1844-1847 dali postavit na pozůstatcích (sic!) starého zámku novou dvoupatrovou budovu s věží, štíty, cimbuřím, okenním ostěním, konzolami a jinými atributy rytířské pseudohistorie...). Stručný, předsudky nezaújatý popis je pouze v encyklopedii českých zámků (P. Vlček, Ilustrovaná encyklopedie českých zámků, s. 291-292. Praha 1999).
- 85) F. Holec, o. c. v pozn. 6; E. Poche, cit. v pozn. 27.
- 86) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5, s. 135.
- 87) P. Vlček a kol., Umělecké památky Prahy - Staré Město, Josefov, s. 520-521, Praha 1996. Obecněji k Ullmannovu dílu např. J. Vybíral, Ignác Vojtěch Ullmann (1822-1897). Národní galerie v Praze, Praha 1994.
- 88) P. Vlček, o. c. v pozn. 87, s. 523-524.
- 89) P. Vlček, o. c. v pozn. 87, s. 270-271.
- 90) R. Baťková a kol., Umělecké památky Prahy - Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady (Praha 1), s. 288-289. Praha 1988.
- 91) E. Poche, o. c. v pozn. 27.
- 92) Úplný seznam dřevin v parku obsahuje projekt jeho regenerace z roku 1981. V parku roste mimo jiné akát (*Robinia pseudoacatica*), borovice vejmutovka (*Pinus strobus*), bříza převislá (*Betula pendula*), buk červený (*Fagus sylvatica atropurpurea*), buk lesní (*Fagus sylvatica*), dub (*Quercus robur* i *Quercus sessilis*), habr (*Carpinus betulus*), hloh (*Crataegus monogyna*), jasan ztepilý (*Fraxinus excelsior*), javor (*Acer platanoides*), javor klen (*Acer pseudoplatanus*), jilm horský (*Ulmus montana*), jinan dvojlaločný (*Ginkgo biloba*), lipa srdčitá (*Tilia cordata*), modřín (*Larix decidua*), moruše (*Morus alba*), olše lepkavá (*Alnus glutinosa*), platan (*Platanus acerifolia*), smrk pichlavý (*Picea pungens argentea*), smrk ztepilý (*Picea excelsa*), topol černý (*Picea nigra*), tsuga (*Tsuga canadensis*) a vrba (*Salix alba*). Viz J. Kabelka, Rekonstrukce zámeckého parku. Studie, průvodní zpráva. Strojopis (1981 archiv majitele).
- 93) J. V. Prášek, o. c. v pozn. 5.

- 94) M. Reichert, Stručný výťah hlavních vlastníků lokality zámku v Jirnech. Strojopis, nedat. (archív majitele).
 95) F. Holec, o. c. v pozn. 6.
 96) M. Reichert, o. c. v pozn. 94.
 97) F. Holec, o. c. v pozn. 6.

DAS SCHLOSS JIRNY

Das Schloss in Jirny (Bez. Prag-Ost) stellt einen Beweis der kontinuierlichen Umwandlung eines feudalen Landsitzes seit der (bisher schlechterdings unbekannten) mittelalterlichen kleinen Burg bis zur aufwändigen Residenz der nobilitierten Gründerschicht des 19. Jahrhunderts dar. Der älteste erkennbare Kern des Schlosses ist eine kleine mittelalterliche Burg wohl aus der vorhussitischen Periode. Sie war an der flachen Kante eines Bachanschnittes situiert und besaß den dreiteiligen Palas mit einem angeschlossenen gewaltigen Turm und den freistehenden Brunnenturm mit einem tiefen Brunnen. Im heutigen Baubestand erhielten sich außer den Kellern und dem Palasmauerwerk der Brunnenturm und Reste der an der Innenseite mit Umlauf tragenden Bogen ausgestatteten Ringmauer. Die Renaissance- und Barockumbauten verwandelten diese Burg in ein Zweiflügel- und Zweitraktlandschloss. Neu zugefügt wurden die Hoftrakte mit Arkadengängen im Erd- und gedeckten Gängen im Obergeschoss. Mehrere Innenräume erhielten Gewölbe.

Die jetzige Gestalt erhielt das Schloss in zwei romantischen Umbauetappen unter der Familie Wagner. Die erste ergänzte in Jahren 1844-1847 die Stirnseite mit romantischen Formen (Rustik, Gewände, Erker, Staffelgiebel u. a.). In der zweiten romantischen Etappe entstand in Jahren 1851-1856 auf dem bisher unverbauten Ort der prächtige Bibliothekszubau mit einer Sala terrena im Erdgeschoss nach dem Entwurf von Ignaz Adalbert Ullmann. Gleich damit wurde das Schloss in den 40. und 50. Jahren des 19. Jahrhunderts mit Wandgemälden von Josef Nawratil dekoriert. Jene im sogen. Schlaf-, Alpenzimmer, in der Bibliothek und der Sala terrena sind von hohem künstlerischem Wert und zählen zu Spitzen im Werke des Malers. Den untrennbaren Teil der Innenräume stellen auch die originalen Handwerksarbeiten (Türen, Wandtäfeln und -bekleidungen, Einbauschränke – besonders jene für Bücher in der Bibliothek). Im J. 1940 hatte das Schloss ausgebrannt, wonach das jetzige Dachwerk und Türmchen errichtet wurden. Die neuzeitliche Entwicklung beschränkte sich auf ganz bedeutungslose Eingriffe in den Innenräumen.

ABBILDUNGEN

- Abb. 1: Jirny (Bez. Prag-Ost), Situation des Schlosses und Wirtschaftshofes auf der Stabilkatastralkarte, 1841 (Zentralarchiv für Geodäsie und Kataster, Prag, Sign. 2924).
 Abb. 2: Jirny, Situation des Schlosses und Wirtschaftshofes auf der Katastralkarte aus dem J. 1873 (Zentralarchiv für Geodäsie und Kataster, Sign. 2924).
 Abb. 3: Jirny (Bez. Prag-Ost), Schloss, Gesamtansicht des Schlossgebäudes von Süden, Turmaufbau neuzeitlich aus der Zeit des 2. Weltkriegs (alle Fotos des Autors, 2003).
 Abb. 4: Jirny, Schloss, der Zubau der Bibliothek mit Sala terrena und romantischen Terrassen im Hintergrund.
 Abb. 5: Jirny, Schloss, Hauptflügel, Ostteil. Ganz links der Verbindungshals zwischen dem Schloßgebäude und der Bibliothek, in der Bildmitte (etwas zurückgezogen) der ehemalige Brunnenturm, rechts davon der hervortretende zugebaute Barockrisalit.
 Abb. 6: Jirny, Schloss, Querflügel des Schloßhauptgebäudes von Westen, im Vordergrund das Pfeilertor zum Schloßpark.
 Abb. 7: Jirny, Schloss, Grundriss des zweiten Untergeschosses mit Auszeichnung der Bauentwicklung (auf der Unterlage der Aufnahme von der Fa. GEA/Janda u. Co. Teplice – M. Lank 2003, ausgefertigt von J. Pešta, Zustand Juli 2004). Schwarz – Mauerwerk der mittelalterlichen kleinen Burg, kreuzschraffiert – Renaissance, schraffiert – Barock, Doppelschraffur – Klassizismus, punktiert – historisierender Umbau, neuzeitliche Umgestaltungen nicht eingezeichnet. Hypothetische zeitliche Einordnung strichschraffiert, bzw. gekörnt. Legende gilt auch für weitere Pläne.
 Abb. 8: Jirny, Schloss, Grundriss des ersten Untergeschosses mit Auszeichnung der Bauentwicklung.
 Abb. 9: Jirny, Schloss, Grundriss des Erdgeschosses mit Auszeichnung der

Bauentwicklung.

- Abb. 10: Jirny, Schloss, Grundriss des ersten Stockwerkes mit Auszeichnung der Bauentwicklung.
 Abb. 11: Jirny, Schloss, Grundriss des zweiten Stockwerkes mit Auszeichnung der Bauentwicklung.
 Abb. 12: Jirny, Schloss, Grundriss des Dachgeschosses und der Dachkonstruktion mit Auszeichnung der Bauentwicklung.
 Abb. 13: Jirny, Schloss, Südwest- (Hof-) Fassade (Aufnahme von der Fa. GEA/Janda u. Co. Teplice – M. Lank, 2003).
 Abb. 14: Jirny, Schloss, Nordost- (Garten-) Fassade (Aufnahme von der Fa. GEA/Janda u. Co. Teplice – M. Lank, 2003).
 Abb. 15: Jirny, Massenrekonstruktionsversuch der mittelalterlichen Burg, Ansicht von Westen.
 Abb. 16: Jirny, Schloss, Detail vom südwestlichen Eingangsportal zur Sala terrena.
 Abb. 17: Jirny, Schloss, ehemalige Kapelle (Nr. 102), Ansicht nach Osten.
 Abb. 18: Jirny, Schloss, Renaissanceportal im Arkadengang im Erdgeschoss (Nr. 112), Eingang zum Kellerhals.
 Abb. 19: Jirny, Schloss, 1. Untergeschoss, Eingangsanlage der Keller. Oben zwei kleine gotische abgefaste Portale der Kellerräume 02 u. 03, unten der fortführende Hals ins 2. Untergeschoss.
 Abb. 20: Jirny, Schloss, Kellerraum Nr. 03, Südwestwand. Ganz links Eingangsnische mit einem gotischen Portal, rechts zugemauerte Nische.
 Abb. 21: Jirny, Schloss, 2. Untergeschoss, Kellerraum Nr. 003.
 Abb. 22: Jirny, Schloss, ehemaliger Brunnenturm, Brunnen.
 Abb. 23: Jirny, Schloss, Detail eines zugemauerten, mit Steingewände versehenen Luftfensters des Brunnens.
 Abb. 24: Jirny, Massenrekonstruktionsversuch des Barockschlosses, Ansicht von Westen.
 Abb. 25: Jirny, Schloss, Sala terrena (Nr. 123), Detail vom neogotischen Dienstkapiell.
 Abb. 26: Jirny, Schloss, Sala terrena (Nr. 123), Ostseite.
 Abb. 27: Jirny, Schloss, Sala terrena (Nr. 123), Gewölbedetail mit Gemälden von Josef Nawratil.
 Abb. 28: Jirny, Schloss, sogen. Alpenzimmer (Nr. 209) mit Gemälden von Nawratil. Südostwand. Bad Ischl.
 Abb. 29: Jirny, Schloss, sogen. Alpenzimmer (Nr. 209), Südwestwand. Dachsteingletscher.
 Abb. 30: Jirny, Schloss, sogen. Alpenzimmer (Nr. 209), Südostwand. Wasserfall unter dem Dachstein.
 Abb. 31: Jirny, Schloss, sogen. Alpenzimmer (Nr. 209), Nordwest- und Nordostwand. Links Gmundener (Traun-) See, rechts Fensterwand mit Illusivdekor.
 Abb. 32: Jirny, Schloss, sogen. Schlafzimmer (Nr. 211) mit Gemälden von Nawratil, Gesamtansicht zur nordöstlichen Fensterwand.
 Abb. 33: Jirny, Schloss, sogen. Schlafzimmer (Nr. 211), Detail des sogen. „Sämannes“. Im Hintergrund Schloss Jirny mit dem Wirtschaftshof noch in barocker Gestalt vor romantischen Um- und Zubauten, von Osten (über das Tal mit dem Schloßpark) zu gesehen.
 Abb. 34: Jirny, Schloss, grosses Zimmer (Nr. 207) an der Fügung von Haupt- und Querflügel, mit Holztäfelung.
 Abb. 35: Jirny, Schloss, kleines Eck-, sogen. Ritterzimmer (Nr. 208), Detail von der neogotischen Eingangstür und der illusiven, die hölzerne Wandtäfeln imitierenden Ausmalung. An Türstürzen und an anderen Orten befanden sich (heute vermisste) Blechgemälde von Nawratil.
 Abb. 36: Jirny, Schloss, kleines Eck-, sogen. Ritterzimmer (Nr. 208), Detail der neogotischen Verkleidung der Fensterbrüstung.
 Abb. 37: Jirny, Schloss, romantische Terrassen vor der Fassade des Bibliothekszubaus, Detail.
 Abb. 38: Jirny, Schloss, Verbindungshals zwischen dem Hauptgebäude und der Bibliothek, Detail des neogotischen Wendelsteingeländers.
 Abb. 39: Jirny, Schloss, Bibliothek (Nr. 221), neogotische, von Nawratil ausgemalte Decke.
 Abb. 40: Jirny, Schloss, Bibliothek (Nr. 221), Detail von der Decke mit Bildnissen bedeutender Persönlichkeiten der Wissenschaft und der Kultur. Von links nach rechts: Johann G. Herder, John Milton, Isaac Newton, William Shakespeare und George G. Byron.
 Abb. 41: Jirny, Schloss, Bibliothek (Nr. 221), Detail von der neogotischen Eingangstür.
 Abb. 42: Jirny, Schloss, Bibliothek (Nr. 221), Detail vom neogotischen Bücherschrank.
 Abb. 43: Jirny, Schloss, Bibliothek (Nr. 221), Detail des Beschlags am Bücherschrank.
 Abb. 44: Jirny, Schlosspark, Keller „Bavorák“.

(Übersetzung J. Noll)